

Feiwei Kupferberg

Från Lenin till Brezjnev

Innehåll

Feiwei Kupferberg: Från Lenin till Brezjnev	1
Debatt	15
Pierre Fröling: Reflexioner kring analysen av övergångssamhällena	15
Feiwei Kupferberg: Kommentarer om övergångssamhället	29

Feiwei Kupferbergs (FK) artikel ”Från Lenin till Brezjnev” (i *Zenit* nr 36) ledde till en debatt med Pierre Fröling. Meningsutbytet (som publicerades i *Zenit* nr 37) följer efter FK:s artikel nedan.

Feiwei Kupferberg: Från Lenin till Brezjnev

Ur *Zenit* 1-1974 (nr 36)

En av de största och viktigaste frågorna för marxismen idag är samtidigt den kanske mest försummade – analysen av de efterrevolutionära samhällsformationerna. Som ett bidrag till detta stora arbete publicerar vi här en artikel av Feiwei Kupferberg, som diskuterar utvecklingen i Sovjetunionen efter revolutionen. Kupferberg betonar mycket kraftigt arbetsdelningens betydelse för uppkomsten av dominansförhållanden, en betydelse som han menar att bolsjevikpartiet aldrig riktigt förstod. På samma sätt som Balibar (*Att läsa Kapitalen*) anser att det kapitalistiska produktionssättet inte kan definieras enbart med hjälp av privat ägande, menar Kupferberg att det socialistiska produktionssättet inte kan definieras enbart med statligt ägande. Balibar kompletterar i sin definition det privata ägandet med förekomsten av storindustri, och motsvarande roll som denna då har i övergången från feodalism till kapitalism menar Kupferberg att arbetsdelningen har i övergången från kapitalism till socialism.

Zenit red

1917, strax före oktoberrevolutionen, skrev Lenin i exil *Staten och revolutionen* – ett arbete som skulle bilda utgångspunkten för bolsjevikpartiets program för övergången till kommunismen. Den faktiska händelseutvecklingen stämde till en början väl in i Lenins förutsägelser. Redan efter några år stod det emellertid klart att den demokratiska form som den proletära klassdiktaturen av Lenin antogs få – arbetarråd eller sovjeter efter Pariskommunens modell – rasat samman och att den proletära diktaturen åtminstone tills vidare bars upp enbart av bolsjevikpartiet. Vidare stod det klart att den gamla tsaristiska byråkratin som fallit sönder under den revolutionära anstormningen delvis höll på att återupprättas inom sovjetstatens institutioner.

Idag, mer än ett halvsekel senare, kan vi konstatera att dessa utvecklingstendenser inte var av tillfällig art. Partiets monopol över det politiska livet och en mäktig byråkrati och våldsmaskin åtskild från folkmajoriteten har blivit permanenta drag i den sovjetiska samhälls-

bilden. Det gradvisa bortdöende av staten som en särskild apparat för tvångsutövande som Lenin förutsåg i *Staten och revolutionen* är i dagens Sovjetunionen mer avlägsen än någonsin tidigare. Den här artikeln skall behandla några av de problem som denna utveckling reser, både med avseende på den marxistiska teorin för övergången till kommunismen och för karaktären hos det sovjetiska samhället av idag.

Den leninistiska teorin om övergången till kommunismen

Hos de marxistiska klassikerna uppfattades kommunismen som ett klasslöst samhälle där samhällsmedlemmarna gemensamt hade ansvaret för produktion och distribution. I enlighet med den marxistiska teorin skulle i ett sådant samhälle inte heller finnas en stat. Den centrala administrationen skulle med Marx ord styra "ting" i stället för människor. Ett sådant samhälle kunde av olika skäl inte uppnås omedelbart efter revolutionen. Mellan det kapitalistiska och det fullt utvecklade klasslösa kommunistiska samhället låg en historisk omvandlingsprocess i flera steg. Marx och Engels var själva tämligen tystlåtna om innebörden i denna omvandling. Med stöd i de antydningar som Marx gjorde i bl. a. *Till kritiken av Gothaprogrammet* och med utgångspunkt från den marxistiska statsteorin formulerade Lenin i *Staten och revolutionen* en teori om övergången till kommunismen.

Den centrala beståndsdel i den leninistiska teorin är den successiva förvandlingen av statens karaktär som äger rum under övergången till kommunismen. Denna utveckling tänkes ske i tre steg. Efter revolutionen upprättas en proletär stat, en proletär klassdiktatur, som under en övergångsperiod med statsapparatsens hjälp försvarar och befrämjar proletariatets klassintressen tills kommunismen slutgiltigt befästs och alla mot kommunismen fientliga klasser och stater undertrycks. När dessa förutsättningar uppfyllts kunde klassdiktaturen avvecklas. Staten skulle dock inte upphöra att existera i ett slag utan snarare "dö bort" i takt med att de statliga arbetsuppgifterna kom att rotera bland alla samhällsmedlemmar.

Processen av statligt "bortdöende" sammanfaller med det som Marx kallade kommunismens "lägre" fas och som Lenin kallade "socialism". Under den här fasen kvarstår staten som ett instrument för att upprätthålla den "borgerliga rätten" d. v. s. en rättslig reglering av distributionen enligt vissa principer ("åt var och en efter prestation"). När arbetsdelningen upphävs, en kraftig utveckling av produktivkrafterna ägt rum och arbetet inte bara är ett medel för uppehälle utan det viktigaste livsbehovet bortfaller behovet av denna "borgerliga rätt" och därmed de sista resterna av statsapparaten. Samhället kan fördela "åt var och en efter behov".¹

När den leninistiska teorin om övergången till kommunismen diskuteras mot bakgrund av Sovjetunionens utveckling, brukar man i allmänhet fästa sig vid att staten ingalunda visat några tecken på att dö bort. Enligt Stalin förklarades detta av världskapitalismens fortsatta existens och därmed latent hot mot Sovjetunionen.² Detta hot kunde dock knappast förklara ett annat samtidigt fenomen i Sovjetunionen – de växande inkomstklyftorna och ökade privilegier för vissa skikt. För att förklara det samtidiga fenomenet av byråkratisering och privilegier var det enligt Trotskij nödvändigt att granska den logiska konsistensen i Lenins teori. Trotskij menade att det i själva verket fanns en motsättning mellan statens uppgift att upprätthålla den borgerliga rätten och därmed den samhälleliga ojämlikheten å ena sidan och dess möjlighet att dö bort å den andra. Om staten av den krassa nödvändigheten "tvingas" frambringa och stödja en privilegierad minoritet ska man inte förvåna sig över att staten i

¹ Lenin: *Staten och revolutionen*, Göteborg, 1970 [[Stat och revolution](#)]

² Stalin: "Om förslaget till Sovjetunionens författning", *Leninismens problem*, Moskva, 1951

stället för att dö bort ”blir mer och mer despotisk ... arbetarklassens talesmän blir byråkratiserade och byråkratin reser sig över det nya samhället”.³

Förutsättningen för Trotskijs teori är att han identifierar den ”privilegierade minoriteten” med ”byråkratin”. På så sätt blir sambandet privilegier–byråkrati tämligen självklart. I den leninistiska teorin är tvärtom sänkningen av de statliga funktionärernas löner till arbetarnivå en av de viktigaste skillnaderna mellan den borgerliga och proletära staten, och ett led i avskaffandet av en särskild byråkrati. Den ”krassa nödvändigheten” att ge vissa skikt materiella privilegier var främst förbehållet vissa högt utbildade och samhällselit nödvändiga ”borgerliga specialister” (tekniker, vetenskapsmän etc.) men absolut inte ”arbetarklassens talesmän”. Det förhållandet att bolsjevikpartiet under 20-talet frångick denna princip kom att i hög grad bidra till att avskilja partifunktionärerna från massorna.

Den despoti och byråkratisering som partiapparaten utvecklade kan dock inte i första hand förklaras utifrån funktionärernas privilegier utan måste ses i relation till klasskampen. Privilegierna och senare även förändringen i social rekrytering bör snarare ses som ett bekräftande av en utveckling som redan ägt rum än som orsaken. Låt oss till en början se på förhållandet till bönderna. Redan under inbördeskriget kom bolsjevikernas förhållande till bönderna att få en administrativ prägel p. g. a. att det marknadsförda överskottet, efter jordexproprieringen och därmed uppsplittringen av jorden på små självständiga enheter, minskade kraftigt samtidigt som städerna och Röda armén var beroende av spannmål. Svårigheten att uppbära spannmål och därtill de långa avstånden och dåliga transportförhållanden avspeglade sig också i uppkomsten av svarta marknader i städerna.

För att på längre sikt komma till rätta med de här förhållandena, som spontant alstrade byråkratiska tendenser, räckte det inte med att bekämpa spekulanter och hamstrare. Huvudproblemet som Lenin såg det var att omvandla de självägande bönderna till arbetare och samtidigt övergå från småproduktion till storproduktion i kollektiva former.⁴ Genom att partiet på 20-talet snarare satsade på en differentiering av landsbygden för att på kort sikt komma till rätta med leveransproblemen kom kollektiviseringen av jordbruket oförberett och i en akut nödsituation varför den genomfördes helt ”ovanifrån”. Den apparat som byggdes upp för att tvinga jordbruket att leverera ett obetalt överskott till staten (obligatoriska leveranser till underpriser, maskin- och traktorstationer, kolchozorganisationen, etc.) kom sedan att bestå decennier framåt utan att jordbruksleveranserna därigenom var garanterade. Förhållandena efter inbördeskriget med avseende på jordbruket blev därigenom mer eller permanenta med sin spekulering, svarta marknad och byråkratiska kontrollapparat.⁵

Likartade småborgerliga tendenser har funnits inom industrin: Den låga arbetsdisciplinen, företagsledare som underskattar sina resurser i planen eller slarvar med kvaliteten för att överuppfylla kvantitativa planmål etc.⁶ Det är uppenbart att ”kontroll ovanifrån” inte på längre sikt kan komma till rätta med den här typen av problem. Efter långt om länge har den sovjetiska regimen tvingats acceptera detta, Den lösning man har lämnat har med rätta

³ Trotskij: *Den förrådade revolutionen*, Halmstad, 1969, sid. 45 [[Den förrådade revolutionen](#)]

⁴ Frågan om förhållandet till bönderna tas upp i bl. a. ”Ekonomi och politik under den proletära diktaturens epok” och ”Referat om arbetet på landsbygden”, båda i Lenin: *Valda Verk*, Moskva, 1956

⁵ Se E. H. Carr: *1917 – Before and After*, London, 1969 samt A. Nove: *Sovjets ekonomiska utveckling*, Stockholm, 1971

⁶ Se exempelvis M. Dobb: ”Nyligen genomförda förändringar i de socialistiska länderna” i [Socialkapitalismen](#) (red. B. Gustavsson), Stockholm, 1971.

För två utförligare studier av sovjetisk företagsledning se J. Berliner: *Factory and Manager in the USSR*, Cambridge, Mass., 1957 och D. Granick: *Management of the Industrial Firm in the USSR*, New York, 1954. Problemen med arbetsdisciplin, omsättningen etc. och försöken att bemästra dessa behandlas i bl. a. M. Dewar: *Labour Policy in the USSR 1917-1928*, London, 1956; I. Deutscher: *Soviet Trade Unions*, New York, 1950, och S. Schwartz: *Labour in the Soviet Union*, New York, 1952

betecknats som en kapitulation för kapitalistiska marknadskrafter. Det man inte lyckats lösa på ett politiskt sätt överlämnar åt marknadskrafterna.⁷

Stalinepoken och den proletära diktaturen

Dessa *ekonomiska* förändringar tolkas ibland som gällde de en förändring av den sovjetiska statens klasskaraktär. Bo Gustavsson hävdar exempelvis i *Socialkapitalismen* att det rådde en proletär klassdiktatur under den period Stalin stod i ledningen för partiet. Stalins död och den maktkamp som uppstod på den utmynnade i att en ny klass erövrade statsmakten och därigenom avskaffade den proletära klassdiktaturen. Användandet av materiella incitament, ökningen av företagsledningens befogenheter gentemot planmyndigheterna och arbetarna, införande av profitekriterier som indikatorer på planuppfyllande m. m. visar att drivkraften för människornas handlande inte längre är ”omsorgen om folkets utan om de egna privata behoven” samt att systemet ”inte längre förlitar sig . . . på de arbetande massornas initiativ utan på toppskiktets vinstbegär”.⁸

Gustavsson erkänner själv att dessa fenomen ingalunda är helt nya: ”Det finns exempel på privilegiebildning, byråkratisering och stormaktschauvinism också i Sovjetunionens tidigare historia”.⁹ Politiken hade emellertid då en annan *inriktning*, vilket, får man förmoda, skulle innebära att man då förlitade sig på de arbetande massornas initiativ. Även om detta skulle vara riktigt, vilket är synnerligen tveksamt, kan detta inte vara avgörande för huruvida en stat är proletär eller inte (för övrigt strävar också det ryska partiet av idag att ”aktivera massorna” och inte utan viss framgång). Det som bestämmer huruvida en stat är proletär eller inte är inte statsledningens *ideologi* utan huruvida staten är *åtskild* från massorna eller organisatoriskt *förankrad* i den. I stället för att utgöra en ”särskild apparat” ovanför samhället som bärs upp av ett särskilt socialt skikt – byråkratin och den repressiva apparatens funktionärer – vilket är karaktäristiskt för den borgerliga staten, är statsfunktionärerna i den proletära staten förankrade i proletariatets egna klassorgan. I denna mening är den proletära staten inte en stat i ”egentlig mening”. Till skillnad mot den borgerliga staten är den proletära staten under övergångsfasen till socialismen den proletära klassdiktaturen – en *majoritetsdiktatur*. Diktaturen utövas av massorna mot minoriteten, klassfienden.

Det kan vara skäl att här något beröra den kinesiska *masslinjen*, vilket uppenbarligen är vad som förespeglat Gustavsson. Bortsett från att existensen av en stalinsk masslinje förefaller vara en ideologisk efterkonstruktion kan inte en aldrig så väl utvecklad masslinje vara ett tillräckligt kriterium på att en stat är proletär. En proletär stat förutsätter existensen av proletära självständiga klassorgan—arbetarråd. I frånvaro av sådana självständiga klassorgan kan masslinjen i bästa fall tjäna som ett hinder mot förstärkandet av kapitalistiska produktionsförhållanden och en borgerlig kontrarevolution genom att den möjliggör en *mobilisering* av massorna mot tendenser till förborgerligande och byråkratism. Den kan dock inte ersätta arbetarklassens självständiga organisering.

Det är också på det sättet man skall betrakta den stalinistiska repressionen. Den tjänade som en spärr mot en alltför långtgående privilegiebelöning och byråkratisering. Till skillnad mot den maoistiska masslinjen var instrumentet för detta inte en mobilisering av massorna utan av den hemliga säkerhetspolisen. Denna stalinska repression kom därigenom också att utgöra en spärr för *nya initiativ*, såsom experiment med nya former för industriell organisation, jordbrukskollektivet etc, och överhuvudtaget fick den en hämmande inverkan på det intellektuella livet. ”Liberaliseringen” efter Stalins död kom mot bakgrund av detta att gynna

⁷ Se inläggen i *Socialkapitalismen*

⁸ *Socialkapitalismen*, sid. 15

⁹ a.a. sid. 16

främst de förborgerligade byråkratiska skikten, medan arbetarklassen för länge sedan skrämts till tystnad. Detta förhållande avspeglas även ideologiskt i den moderna revisionismens genombrott med Chrusjtjov och Brezjnev.

Gustavssons blindhet för den stalinska statens karaktär visar hans oförmåga att förstå vad proletarietets diktatur innebär. Denna oförmåga bottnar i Gustavssons i grunden borgerliga syn på *politiken* (att det är den politiska ledningens *vilja* som är avgörande). Samma borgerliga syn återkommer också när Gustavsson skall förklara varför det har uppstått en ny ”härskande klass” och vad denna klass baserar sin klassdominans på.

Grunden för den nya härskande klassen, säger Gustavsson, är inte dess ”ekonomiska makt” utan dess ”politiska makt”. Det är på basen av sin ”politiska makt”, d. v. s. kontrollen över statsmakten, som den härskande klassen exproprierar merarbete från de direkta producenterna.

Den här teorin har tidigare lanserats av bl. a. Milovan Djilas. Felet med den är att den som förklaring anför just det som skall förklaras, d. v. s. dominans- och underordningsförhållandena i den politiska överbyggnaden. För att kunna besvara den frågan måste vi först bestämma den specifika ekonomiska form genom vilken obetalt merarbete pumpas ur de direkta producenterna: ”Det är alltid det direkta förhållandet mellan ägarna av produktionsmedlen och de direkta producenterna – ett förhållande som alltid naturligt motsvarar ett bestämt stadium i utvecklingen av arbetsmetoderna och därigenom dess sociala produktivitet – som avslöjar den innersta hemligheten, den gömda basen för hela den sociala strukturen, och med detta den politiska formen för dominans- och underordningsförhållandena, i korthet den motsvarande specifika statsformen”.¹⁰

Under kapitalismen pumpas merarbetet ur de direkta producenterna genom att arbetskraften bytes och brukas som en vara. Genom köpet av arbetskraft till dess värde, erhåller kapitalisten rätten att disponera över det främmande arbetet under en viss tid. Det är denna *dispositions rätt* som ligger till grund för de *omedelbara* dominans- och underordningsförhållanden mellan de direkta producenterna och ägarna av produktionsmedlen och det är denna form för utpumpande av merarbetet som ligger till grund för de juridiska och politiska formerna för dominans- och underordningsförhållandena under kapitalismen. I Sovjetunionen har formen för tillägnelse av merarbete varit mer sammansatt, p. g. a. lönearbetet utgjort en förhållandevis liten del av det totala arbetet inom jordbruket. Tilläggnelsen av merarbetet inom jordbruket, som utgjort basen för den utvidgade kapitalackumuleringen, har i huvudsak skett i form av *statlig prispolitik*. Däremot har tilläggnelsen av merarbete inom industrin skett på samma sätt som under kapitalismen, med den skillnaden att realiserandet av detta merarbete: p. g. a. att lönearbetet inom industri inte varit underkastat marknadsmässiga konkurrensförhållanden, varit beroende av statens möjlighet att reglera prisrelationerna mellan konsumtionsvaror och produktionsmedel.

Det är denna sammansatta form för tillägnelse av merarbete som förklarar karaktären hos dominans- och underordningsförhållandena på den politiska nivån i det sovjetiska samhället. Det är också mot bakgrund av detta man skall se innebörden i marknadsformerna: att i frånvaron av kapitalistiska konkurrensförhållanden (betingat av frånvaron privat egendom av kapital) å ena sidan och omöjligheten att i längden basera den utvidgade kapitalackumuleringen på jordbruket skapa nya former för tillägnelse och realisering av merarbete. En stat som har till huvuduppgift att trygga tilläggnelsen av merarbete från de direkta producenterna blir nödvändigtvis en stat som är åtskild från de direkta producenterna, oavsett om dessa är

¹⁰ Marx: *Capital Volume III*, Moskva, 1966, sid. 791. [Djilas: [Den nya klassen](#).]

bönder eller arbetare och det förhållandet att vissa arbetargrupper stödde eller gynnades av denna politik kan inte vara ett kriterium på att den stalinska staten var proletär.

Vi kan följa framväxten av dominans- och underordningsförhållanden inom politiken ganska tidigt i Sovjetunionen. De första tecknen var fabrikskommittéernas och arbetarrådens sammanbrott och de tidiga byråkratiseringstendenserna under och strax efter inbördeskriget. Bakgrunden till denna utveckling var främst arbetarklassens oförmåga att via sina självständiga klassorgan styra samhället och att åstadkomma en klassorganisering bland bönderna. Arbetarklassen numerära litenhet samt bristen på kulturell skolning och politiska traditioner av massarbete, som var ett arv från tsartiden, medförde att bolsjevikpartiet ensamt fick ta på sig uppgiften att garantera att politiken fick en proletär inriktning. Inbördeskriget ställde situationen på sin spets. Desorganiseringen och decimeringen av arbetarklassen å ena sidan och produktionsapparatusens sönderfall och den därpå följande kritiska ekonomiska situationen å andra sidan skärpte byråkratiseringstendenserna inom partiet och gjorde att den gamla tsaristiska statsapparaten successivt åter togs i bruk.

Den början till åtskillnad mellan massorna och statsapparaten som detta medförde accentuerades under 20-talets lopp dels p. g. a. arbetarklassens underordning i produktionen (enmansledning) och dels med utkristalliserandet av ett särskilt skikt av partifunktionärer. Det som i sista hand förklarar varför denna situation permanentades, d. v. s. varför ett återupprättande av den proletära staten blev en omöjlighet, var den *typ av industrialisering*, d. v. s. utvidgade kapitalackumulation som igångsattes efter att produktionen under andra hälften av 20-talet uppnått sin förkrigsnivå. Det är signifikativt för svagheten hos den vänsteropposition som uppstod under denna tid att dess politik inskränktes till krav på en demokratisering av partiet och upprätthållande av arbetarklassens levnadsstandard samtidigt som den accepterade denna industrialiseringsmodell. Den vänsteropposition som kvarstod under 30-talet fick därmed finna sig i att spela rollen av fåfänga utopister och syndabockar.¹¹

En ny klass?

Under 30-talet inleds vidare en accentuerad social differentiering och nya privilegierade skikt växer fram.¹² En av de största stridsfrågorna inom den marxistiska traditionen har varit frågan om dessa skikts klasskaraktär. Under 20- och 30-talet stod striden främst mellan Trotskij och vissa anarkosyndikalistiska och även trotskistiska grupperingar vilka hävdade att Sovjetunionen var statskapitalistisk.¹³ Trotskij tillbakavisade denna uppfattning med hänvisning till att "byråkratin" (d. v. s. parti- och statsfunktionärerna) visserligen kontrollerade produktionsmedlens användning och distributionen av produktionsresultatet (och i denna mening var ett härskande skikt) men att denna kontroll å andra sidan baserades på statsegendom och inte på egen privat egendom. För att behålla sin makt och sina inkomster tvingades den därför försvara statsegendomen:

"Byråkratin har ännu inte skapat sociala stödjepunkter för sitt herravälde i form av särskilda sorters egendom ... den rekryteras, fylls ut och förnyas som en administrativ hierarki, oberoende av några särskilda egendomsförhållanden för sin egen del. Den enskilde byråkraten kan inte till sina arvingar

¹¹ För en beskrivning av den politiska utvecklingen i Sovjetunionen efter revolutionen se E. H. Carr's monumentala *A History of Soviet Russia* och Deutscher's Stalin- och Trotskijbiografier. Den förra sträcker sig för närvarande fram till 1929 medan den senare behandlar perioden fram till mitten av 60-talet. En kort, men värdefull framställning, är Deutscher's [Den ofullbordade revolutionen 1917-1967](#), Stockholm, 1967

¹² Se ex.vis A. Inkeles; "Social stratification and mobility in the Soviet Union" i *Class, Status and Power* (ed. Bendix & Lipset), New York, 1966.

¹³ För en översikt om olika teorier om Sovjet se A. Illuminati; *Sociologin och klassbegreppet*, Halmstad, 1970 och F. Charlier; [Är Sovjetunionen kapitalistisk?](#), Röda Häften 11/12. Utöver de böcker som där refereras kan nämnas Kuron & Modzelevski; *Brev till polska arbetarpartiet*, Mölndal, 1969 och S. Stojanovic; *Socialismens framtid - en kritisk analys*, Stockholm, 1973

överföra rätten att exploatera statsapparaten. Byråkratin åtnjuter sina privilegier i form av maktmissbruk. Den döljer sin inkomst; den låtsas att den inte ens existerar som en speciell social grupp.”¹⁴

Privat egendom är emellertid inte den enda formen av bas för klassherravälde. I vissa lägen särskilt då privat egendom har en underordnad roll kan även en utvecklad arbetsdelning utgöra en bas för klassdominans.

Detta har varit utgångspunkten för en del marxister som nyligen återinfört begreppet ”statskapitalism” för att beteckna Sovjetunionen.¹⁵ För att bedöma om arbetsdelningen i Sovjetunionen ligger till grund för uppkomsten av en ny klass måste vi skilja på följande två problemställningar: För det första frågan om under vilka betingelser ett dominansförhållande kan utvecklas. För det andra under vilka betingelser en dominerande kategori kan reproducera sig socialt. Det är först när båda dessa betingelser är för handen som vi kan hävda att det existerar en härskande social klass. När det gäller betingelserna för uppkomsten av klassdominans är arbetsdelning en central faktor och vanligen även privategendom. När det gäller frågan om en dominerande kategori kan reproducera sig socialt spelar normalt den privata egendomen den viktigaste rollen. I frånvaro av privat egendom skapas vissa gränser för den sociala skiktningen men viktigare är att avgörande för uppkomsten av en härskande social klass då blir det dominerande skiktets förmåga att reproducera sig socialt på basen av arbetsdelningen.

Om vi så ser på Sovjetunionen är det uppenbart att den brytning med arbetsdelningen som inleddes med revolutionen ganska snart blev avbruten och att utvecklingen i stället kommit att kännetecknas av en allt fastare arbetsdelning. Den viktigaste delen av denna process, arbetsdelningen mellan styrande och styrda såsom den kom till uttryck i uppkomsten av ett särskilt skikt av partifunktionärer har vi observerat tidigare. Likartade tendenser återfinns även på andra områden, varav vi här kan nämna den industriella organisationen på fabriksnivå där med fabrikskommittésystemets sönderfall successivt ett nytt system med ”enmansledning” utvecklats och vidare planeringens åtskiljande från fabriksnivå. Även på dessa områden spelar emellertid partiet fortfarande den avgörande rollen varför det vore fel att i direktörer eller planerare urskilja en ny härskande klass.¹⁶ Det är emellertid bland dessa skikt som vi eventuellt kan spåra en tendens till social självrekrytering.¹⁷ När det gäller partifunktionärerna är det fortfarande så att de till största delen rekryteras från andra klasser och skikt, särskilt arbetarklassen.¹⁸ Därmed förhindras partifunktionärerna att utvecklas från bärare av dominansförhållanden till en härskande social klass.

Det sociala systemet i Sovjetunionen är därför högst sammansatt och motsägelsefullt och kan inte fångas i de enkla begreppen ”byråkrati” respektive ”statsbourgeoisi”. Begreppet ”byråkrati” betecknar i marxistisk teori den sociala kategori som bär upp statsmakten. I Sovjetunionen är ”byråkratin” även bärare av borgerliga dominansförhållanden d. v. s. bärare av kapitalackumuleringen. Begreppet ”statsbourgeoisi” å andra sidan betecknar en härskande social klass, vilket partifunktionärerna enligt ovan inte kan sägas vara. Den sammansattheten är inte i första hand beroende på partiets ideologiska traditioner utan måste ses mot bakgrund av motsägelsefullheten i den sovjetiska samhällsformationen.

¹⁴ Trotskij: a. a., sid. 178-179

¹⁵ Se C. Bettelheim; [Socialism och ekonomisk planering](#), Partisan, 1971 och C. Bettelheim; *Problemes de planification*, 14, s. 174-201

¹⁶ Se ex.vis A. Nove; *Det ekonomiska systemet i Sovjetunionen*, Stockholm, 1970

¹⁷ Se F. Parkins; *Class Inequality and Political Order*, London, 1971 och A. Edeen; *Rysslands nya medelklass*, Stockholm, 1954

¹⁸ Se F. Parkins: a.a. och T. H. Rigby; *Communist Party Membership in the USSR 1917-1967*, Princeton University Press, 1968

Övergångssamhället

Officiellt och i dagligt tal brukar man säga att Sovjetunionen är socialistiskt. Mot bakgrund av statsapparaternas byråkratisering och framväxten av nya former av klassdominans är detta uppenbart ett orimligt påstående. Å andra sidan är skillnaden mellan det ekonomiska systemet i Sovjetunionen och i väst, även bortsett från ägandeformerna fortfarande av en sådan art att begreppen ”privatkapitalism” och ”statskapitalism” knappast ger en uppfattning om innebörden i dessa skillnader. Trots de ”konvergenstendenser” man kunnat se såsom införande av vissa marknadsmekanismer i Sovjetunionen och monopoliseringens partiella upphävande av marknadsmekanismerna i väst är det fortfarande så att det ekonomiska systemet i väst i huvudsak styrs av konkurrensen medan den sovjetiska ekonomin regleras av politiken.¹⁹

Det är därför mest fruktbart att utgå från begreppet ”övergångssamhälle” för att förstå den sovjetiska samhällsformationens karaktär. Begreppet ”övergång” markerar då inte första hand samhällets rörelseriktning utan en sammanfogning av element från flera produktionssätt. Dessa element kan vi i sin tur kalla ”övergångsformer”.

Till skillnad mot ett icke-övergångssamhälle finns det inget produktionssätt som kan reproducera sig självt. Det innebär även att dominansen i samhällsformationen är instabil och förflyttas mellan de olika övergångsformerna. Vilken övergångsform som är dominerande avgörs i sista hand av politiken.²⁰

I sina analyser av Ryssland strax efter oktoberrevolutionen lokaliserade Lenin åtminstone 5 sådana element eller ”övergångsformer”, nämligen naturhushållning, småproduktion, privatkapitalism, statskapitalism och kommunism. I det läge som rådde med den överväldigande delen av befolkningen bestående av självägande bönder var det småproduktionen som dominerade och skulle komma att dominera Ryssland för en lång tid framåt. För att samhället skulle utvecklas i socialistisk riktning var det menade Lenin, nödvändigt att i ett första steg omvandla småproduktionen till statskapitalism, vilket i huvudsak innebar att organisera de självägande bönderna i kooperativer.²¹

Denna omvandling utgjorde huvudproblemet för den proletära diktaturen. Statskapitalismen skulle medföra att de materiella och organisatoriska förutsättningarna (en utvecklad teknik och storproduktion samt statlig registrering och kontroll) vore för handen, och en ytterligare förskjutning av dominansen till kommunismen skulle därigenom bli politiskt möjligt. Som vi påpekat blev övergången från småproduktion till statskapitalism av olika skäl särskilt utdragen och smärtsam och är antagligen ännu inte helt genomförd. Samtidigt har de politiska betingelserna för en övergång från statskapitalism till kommunism successivt försvunnit.

Denna unika historiska situation har lett till att det sovjetiska samhället som övergångssamhälle dels inte kan reproducera sig självt utan ett permanent politiskt ingripande och dels saknar de politiska förutsättningarna att övergå till ett kommunistiskt samhälle. Det är denna motsägelsefulla situation som avspeglar sig i partiets roll i samhället.

Frånvaron av konkurrens å ena sidan och arbetarklassens underordnade ställning å den andra blir en hämsko på produktivkrafternas utveckling. Med en dålig arbetsmoral och arbetsdisciplin blir arbetstakten låg, och planmålen kan inte uppfyllas med mera än att kvaliteten blir eftersatt. Det är mot denna bakgrund man skall se nödvändigheten att upprätthålla en ständig rekrytering från arbetarklassen till partiet. Med denna rekrytering kommer partiet å andra sidan att motsätta sig alltför långtgående reformer av marknadskaraktär.

¹⁹ Se ex.vis Wilczynski: *Socialist Economic Development and Reforms*, London, 1972 samt *Socialist Economics* (ed. A. Nove & D. M. Nuti), Penguin Books, 1972

²⁰ För en diskussion om detta se Bettelheim: a.a.

²¹ Lenin: [Om naturaskatten](#) och [Om Kooperationen](#) i *Valda Verk*, Moskva, 1956

Produktivkrafter och produktionsförhållanden

Trots betydande historiska skillnader jämfört med Sovjetunionen återfinns man i princip samma system och samma sorts problem i de flesta östeuropeiska länder, med undantag av Jugoslavien som torde förtjäna beteckningen ”statskapitalism”. Det kan då vara skäl att fråga sig vilka generella problem som ett övergångssamhälle ställs inför och vilka betingelser som skall gälla för att samhället inte skall hamna i en motsägelsefull situation av ovanstående slag. Bettelheim har i ett antal böcker och artiklar sökt besvara den frågan med utgångspunkt från den generella ”övergångsmodell” som utvecklas av Balibar i *Att läsa kapitalet*.

Övergången mellan två produktionsätt, menar Bettelheim, kännetecknas av en viss typ av motsättning mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden. Övergången mellan två produktionsätt innebär inte bara en kvantitativ tillväxt av produktivkrafterna utan också, och främst en utveckling av en kvalitativt ny typ av produktivkrafter. Som exempel anges övergången från feodalt till kapitalistiskt produktionsätt vilken medförde en övergång från hantverk till maskinindustri. Detta ”språng” i produktivkrafterna sker dock inte med en gång menar Bettelheim. Under en övergångsperiod samexisterar den nya typen av produktionsförhållanden (i detta fall kapitalistiska produktionsförhållanden) och den gamla typen av produktivkrafter (i detta fall hantverket). Under denna period är tilläggnelsen enbart formellt kapitalistisk, reellt är den fortfarande hantverksmässig. Först så småningom utvecklas under den kapitalistiska arbetsorganisationens inverkan ett nytt produktionsätt där produktivkrafterna korresponderar mot produktionsförhållandena.²²

Den här övergången finns utförligt exemplifierad i *Kapitalet* i avsnitten om övergången från manufaktur till kapitalistisk storindustri och pekar på en väsentlig aspekt i övergången mellan kapitalism och socialism, nämligen att den leder till en språngartad utveckling av produktivkrafterna. I den marxistiska litteraturen har man i allmänhet sett denna utveckling väsentligen som en vidareutveckling av maskinindustrin och tekniken.²³ Med en sådan syn blir det naturligtvis svårt att precisera på vilket sätt en planekonomi skulle skilja sig på något kvalitativt sett vad gäller förmågan att utveckla produktivkrafterna från en kapitalistisk ekonomi.

I själva verket innebär socialismen utvecklingen av en helt ny typ av produktivkrafter som främst kännetecknas av en ny relation mellan levande och anhopat arbete (kapital i vid mening). Medan det levande arbetet under kapitalismen är underordnat kapitalet genom kravet på kapitalackumulation förmedlat av konkurrensen blir det levande arbetet under socialismen överordnat det anhopade arbetet vilket innebär att produktionens inriktning såväl som form och betingelser underordnas mänskliga behov.²⁴ Detta förutsätter dock en helt ny typ av intressegemenskap mellan människor med olika ställning i produktionen, en gemenskap som enbart förmedlas på ett formellt sätt av det statliga ägandet. För att skapa en reell intressegemenskap fordras mer djupgående förändringar i förhållandet mellan människorna i produktionen, d. v. s. produktionsförhållandena, som kan sammanfattas i upphävande av arbetsdelningen.²⁵

Upphävandet av arbetsdelningen berör dels åtskillnaden styrande/styrda och dels motsättningen manuellt/intellektuellt arbete (även motsättningen land/stad spelar en viktig roll

²² C. Bettelheim: *Transition vers l'économie socialiste*, Paris, 1968 [[Övergången till den socialistiska ekonomin](#)]

²³ En typisk representant för denna uppfattning är O. Lange: *Ekonomisk utveckling och socialism*, Halmstad, 1965

²⁴ Se Marx: ”Wage labour and Capital” i Marx & Engels *Selected Works*, Moskva, 1968, sid. 82

²⁵ Frågan om arbetsdelningen som en central aspekt för uppkomsten av klassdominans framhävs särskilt i Den tyska ideologin, på svenska i Karl Marx: *Människans frigörelse i urval* av S. E. Liedman, Stockholm, 1970 och i Engels: *Anti-Dühring*, Stockholm, 1955. Bland de marxister som återupptagit problemet med arbetsdelningen se bl. a. R. Rossanda: ”Maos marxism”, *Zenit* 1971, 3, sid. 33-53 och C. Bettelheim: a.a. [Båda ingår i samlingen [Om Maos marxism](#)]

historiskt). I den leninistiska teorin löstes den första typen av motsättning huvudsakligen på den politiska nivån (upprättandet av en proletär stat som så småningom dog bort genom att förvaltningsuppgifterna skulle komma rotera). Existensen av en proletär stat garanterade i sin tur att åtskillnaden styrande/styrda på övriga nivåer inte återskapade klassdominansförhållanden. Det var mot bakgrund av denna teori som Lenin formulerade sin numera klassiska princip om ”enmansledning” vilken ständigt anförs i Sovjetunionen.²⁶ Först den kinesiska revolutionen lyckades bryta med denna form för industriell organisation och skapa nya former för att bekämpa arbetsdelningen.²⁷

Enmansledning och borgerliga specialister

Eftersom Lenin på den här punkten inte verkar skilja sig i någon avgörande grad från dagens ryska ledare kan det finnas skäl att närmare granska innebörden i enmansledning, och särskilt hur denna princip förhåller sig till hans övriga tänkande. Vi kan här kontrastera tankegångarna i *Staten och revolutionen* med *Sovjetmaktens aktuella uppgifter* där Lenin framlägger sin syn på företagsorganisationen. Frågan om företagsorganisationen hänger också nära samman med problemet med de ”borgerliga specialisterna” som första gången tas upp i *Kan bolsjevikerna behålla statsmakten* skriven 1917.

I *Staten och revolutionen* formulerar Lenin tesen att statsapparaten skall brytas ned och ersättas med en ny förvaltning. Denna förvaltning kommer att kännetecknas av att funktionärerna är direkt underordnade arbetarklassen genom att de kan väljas och avsättas när som helst och att de betalas en genomsnittlig arbetarlön. Reducerandet av alla statstjänstemannalöner till en arbetarlöns nivå markerar ”tydligast omslaget – från borgerlig till proletär demokrati, från förtryckardemokrati till de förtryckta klassernas demokrati”²⁸ menar Lenin. Slutligen skall funktionärsposterna gradvis övergå till att bli var mans funktion, genom att man turas om att inneha dessa poster. Detta bör enligt Lenin vara möjligt, eftersom det huvudsakliga arbetet inskränker sig till registrering, bokföring och kontrolluppgifter. Genom att alla deltar i statsadministrativt arbete, dör så småningom statsfunktionerna bort som en särskild funktion.

I *Kan bolsjevikerna behålla statsmakten* gör Lenin en åtskillnad mellan den s. k. repressiva delen av statsapparaten (byråkrati och arme) och den registrerande delen, exempelvis banker, syndikat, postverket etc. Dessa senare skall inte ”brytas ned” utan enbart ”avskäras” från kapitalisternas kontroll. Den viktiga skillnaden mellan de två delarna verkar vara att funktionärerna i den senare (tekniker, experter etc.) inte är direkt underordnade arbetarklassen i samma mening som ovan, utan att denna underordning tänks vara förmedlad via den politiska apparaten, sovjeterna och en central ekonomisk administration. Vidare menar Lenin att man kommer att behöva särskilt utbildad och erfaren personal i den ekonomiska administrationen. ”Vi behöver goda organisatörer för bankväsendet och företagssammanslutningarna ... vi behöver jämfört med tidigare ett ständigt större antal ingenjörer, agronomer, tekniker, vetenskapligt skolade specialister av alla slag.” Det kommer med största sannolikhet att innebära att en lönereducering för dessa endast kan ske gradvis och att man

²⁶ För den sovjetiska synen på företagsledning se A. Arakelian: *Industrial Management in the USSR*, Public affairs press, 1950 och M. N. Laptin & J. I. Ponomarjow: *Lenin zur sozialistischen Wirtschaftsführung*, Berlin, 1970

²⁷ För en översikt om den industriella organisationens utveckling i Kina fram till mitten av 60-talet se F. Schurmann: *Ideology and Organization in Communist China*, University of California Press, Berkeley, 1968 samt C. Bettelheim m. fl.; *La construction du socialisme en Chine*, Partisan, 1971.

Förändringarna i den industriella organisationen i och med kulturrevolutionen skildras bl. a. i J. Robinson, *Kulturrevolutionen i Kina*, Ystad 1969 och C. Bettelheim: [Kulturrevolution & industriell organisering i Kina](#), Partisan, 1973

²⁸ Lenin: *Staten och revolutionen*, sid. 58

kommer att ”under övergångstiden bibehålla en högre lön för sådana specialister”.²⁹ Dessa ”specialister” kommer dock att underordnas en arbetarkontroll genom en registrering och kontroll underifrån av den personal som finns i den ekonomiska administrationen via deras fackföreningar, via arbetarnas fackföreningar, konsumentkooperationer och sovjetter.

I *Sovjetmaktens aktuella uppgifter* tar Lenin åter upp problemet med de ”borgerliga specialisterna” och diskuterar varför man nödgats betala dem höga löner. Bakgrunden är här det försök som gjordes efter revolutionen att sänka de högre tjänstemännens löner till genomsnittsarbetarens nivå, något som man tvingats frångå. Denna ”avvikelse från Pariskommunens och varje proletärmakts principer” förklaras nu huvudsakligen bero på att man inte lyckats skapa ”ett sådant system av allmän registrering och kontroll nedifrån, som oundvikligen och av sig själv skulle underordna specialisterna under ledningen och dra dem med”. Lenin ger samtidigt ett politiskt ”löfte” att bli kvitt denna ”tribut” inom ett år, ”om de politiskt medvetna arbetarna och fattigböndernas föregångsmän förmår att med sovjetinstitutionernas hjälp inom ett år organisera och disciplinera sig”.³⁰

Lenin kommer vidare in på företagsledares auktoritet och arbetsdisciplin. Bakgrunden är här nödvändigheten att höja arbetsproduktiviteten. Förutsättningarna för detta är ”framför allt att storindustrins materiella grundval säkerställs”. Andra förutsättningar är en höjning av bildnings- och kulturstandarden bland befolkningens stora massa samt höjandet av arbetsdisciplin, arbetsentusiasm, arbetsintensitet och en förbättrad arbetsorganisation. Detta kommer att kräva sådant som införandet av ackord, utnyttjandet av ”allt det som är vetenskapligt och progressivt i Taylorsystemet”, organiserandet av konkurrens och individuell auktoritet.

Också erfarenheterna av den s. k. arbetarkontrollen av företagen spelade in. Denna hade inneburit att fabrikskommittéer bildade av arbetarna i den egna fabriken, på egen hand hade övertagit fabriken och försökt fortsätta driften själva. Detta hade i huvudsak misslyckats och lett till att man i många fall upphört med produktionen. Vidare hade övertagandet av fabrikskommittéerna förhindrat en central administration och ett effektivt utnyttjande av de knappa resurserna.

I ett fall hade järnvägsmännens fackförening tagit över hela järnvägsnätet och vägrat underordna sig de centrala organen, vilket orsakat transportkaos och desorganisation. Efter att först ha bildat en alternativ fackförening, som var vänligt inställd till sovjetmakten, omorganiserades hela järnvägsadministrationen enligt principen om individuellt ansvariga tjänstemän vilka underordnades kommunikationskommisariatet.³¹

Det är dock uppenbart att Lenin baserade sina slutsatser också på teoretiska grunder. Särskilt intressant är synen på auktoritet och tvång där Lenin helt tillbakavisar den anarkistiska och anarko-syndikalistiska uppfattningen att kärnan i klassamhällena skulle vara användandet av tvång. Detta framgår explicit i en tidig polemik mot Struve: ”Framför allt tar han fullständigt fel då han ser statens karaktäristiska drag i dess tvångsmakt: tvångsmakten finns i varje mänsklig samvaro, i klansamhället som inom familjen utan att staten fanns (och därmed inte heller klasser; FK:s anm.). Alltså är statens specifika egenskap existensen av en särskild klass människor, i vars hand makten är koncentrerad. Ingen skulle naturligtvis kunna kalla staten en gemenskap i vilken ordningens organisering sköts i tur och ordning av alla medlemmarna.”³²

Det var mot bakgrund av denna analys som Lenin utformade tankegångarna i *Staten och revolutionen* och det är uppenbart att likartade tankegångar föresvävar denne i *Sovjetmaktens*

²⁹ Lenin: [Kan bolsjevikerna behålla statsmakten?](#), *Valda Verk i 10 band*, bd 7, sid. 266, Moskva, 1988

³⁰ Lenin: [Sovjetmaktens närmaste uppgifter](#), *Valda Verk 3*, Moskva, 1956, sid. 469

³¹ E. H. Carr: *The Bolshevik Revolution*, 2. Penguin Books, 1966, sid. 75-77, 190-192, 392-395

³² Lenin: *Collected Works 1*, sid. 419

aktuella uppgifter: ”Formen för tvånget bestämmes genom den givna revolutionära klassens utvecklingsgrad, vidare genom sådana särskilda omständigheter som exempelvis arvet efter ett långt reaktionärt krig och slutligen formerna för bourgeoisins och småborgarnas motstånd”.³³ I företaget blir därför användandet av tvång avhängigt av i vilken utsträckning det finns en frivillig arbetsdisciplin. När det gäller användandet av individuell auktoritet menar Lenin att sådan alltid är nödvändig i storindustrin, ”varje maskinell storindustri – d. v. s. just socialismens materiella produktionskälla och fundament kräver en obetingad och sträng *enhetlig* vilja som leder det gemensamma arbetet av hundratusen- och tiotusentals människor . . . men hur kan man uppnå denna stränga viljeenhet? Genom att de tusendes vilja underordnas en persons vilja”.³⁴

Denna auktoritet gällde dock enbart ledningen *under* arbetet och skulle kompletteras av att man vid sidan av arbetet diskuterade arbetsförhållandena, ”vi måste lära oss att förena de arbetande massornas stormande diskussionsdemokrati, som likt en vårfloed strömmar över alla bräddar, med en *järnfast* disciplin under arbetet, med ett *ovillkorligt underordnande* under en persons, sovjetledarens vilja under arbetet”.³⁵ Lenins principiella ståndpunkt kom till uttryck även i en resolution från Allryska centrala exekutivkommittén i april 1918.³⁶

Användandet av ”borgerliga specialister högre löner och ”enmansledning” väckte kraftiga protester inom partiet och från fackföreningarna. I slutet av 1918 och början av 1920 kommer frågan åter upp till diskussion. Lenin tryckte mycket hårt på den individuella auktoriteten och krävde upprepade gånger att man skulle avskaffa den kollegiala formen för företagsledning. På ett möte mellan bolsjevikerna i det centrala fackföreningsrådet i mars 1920 hävdar Tomskij att

”den grundläggande strukturella principen för reglering och företagsledning av industrin, den enda som kan försäkra deltagandet av de breda massorna och icke partianslutna arbetarna genom fackföreningarna, är den existerande principen om kollegial företagsledning av industrin, från Högsta ekonomiska rådets presidium ner till fabriksföretagsledningen.”³⁷

Lenins argument mot denna tes är för det första att deltagandet av de breda massorna inte försäkras av ett kollegium där tre, fem eller sju arbetare deltar. Vidare drar Lenin en parallell med bourgeoisin som ”visste hur man skulle styra som en klass och att leda företag individuellt genom vem som helst”. Man skulle inte förväxla arbetarnas klasstyre, som ”reflekterades i konstitutionen, ägandet och det faktum att det är vi som sköter det hela”, med företagsledning, som var ”en helt annan sak, en fråga om förmåga och erfarenhet”. Företagsledning krävde framför allt kompetens. Eftersom man hade få erfarna arbetare, var den kollektiva företagsledningen en omöjlighet. Företagsledningen krävde vidare en *enhetlig* vilja. I ett kollegium där några var kompetenta och de övriga icke-kompetenta skapar man ”en mångfald av viljor och fullständig förvirring”.³⁸

På den nionde partikongressen någon vecka senare togs frågan om enmansledning upp igen. Lenin krävde avskaffande av den kollegiala formen, vilket bl. a. Tomskij och de s. k. demokratiska centralisterna motsatte sig. Kongressen godkände principen om enmansledning och föreslog en förändring av formerna, delvis i enlighet med det förslag som Lenin hade framkastat tidigare i diskussionen med de fackliga representanterna. Man beslöt att pröva sig fram med fyra olika former:

³³ Lenin: ”Sovjetmaktens aktuella uppgifter”, sid. 493

³⁴ Lenin: a.a. sid. 494

³⁵ Lenin: a.a. sid. 497-498, Lenins syn sammanfaller principiellt med Engels, se ex.vis dennes ”Von der Auktorität” i *Marx & Engels Werke 18*, Dietz Verlag, Berlin, 1971

³⁶ Lenin: *Collected Works 30*, Moskva, 1966, sid. 476

³⁷ Lenin: a.a. sid. 474

³⁸ Lenin: *Collected Works 36*, Moskva, 1966, sid. 520-22

En direktör-företagsledare från fackföreningarna med en ingenjör som teknisk assistent
 En ingenjör-specialist som företagsledare med en facklig kommissarie knuten till sig
 En specialist som företagsledare med en eller två fackföreningsmän som dennes assistenter
 Ett litet sammanhållet kollegium där sådana existerade och fungerade effektivt, under villkor att ordföranden tog fullt ansvar för administrationen

Man fastslog också att fackföreningarna inte skulle direkt ingripa i företagets arbete.

Övergången till ”enmansledning” gick relativt snabbt. I november samma år hade antalet kollegiala företagsledningar sjunkit till 12 procent i de nationaliserade företagen.³⁹ I slutet av 20-talet genomfördes en ny offensiv som slutligt eliminerade alla kvardröjande former av kollektiv företagsledning.⁴⁰ Det är intressant att jämföra utvecklingen av den industriella organisationen i Sovjetunionen med partiets utveckling. Arbetsledningen blev aldrig angripen i grunden även om vissa tafatta försök gjordes att kombinera fabriksarbete med statsadministrativt arbete i mitten av 30-talet och ett slags ”företagsdemokrati” i form av s. k. produktionskonferenser funnits formellt sedan mitten av 20-talet.⁴¹ Den enda verkligt stora omvälvningen blev förändringen av den sociala rekryteringen till företagsledande och tekniska positioner.

I slutet av 20-talet och början av 30-talet snabbutbildades i en väldig omfattning ”röda specialister” med arbetarbakgrund till företagsledare, ingenjörer etc. Dessa ”röda specialister” kom att bära upp den industri som byggdes upp i ett våldsamt tempo under 30-talet.⁴² Trots att utbildningen ganska snart ändrade karaktär och blev längre samtidigt som inträdeskraven ökade är det fortfarande så att en betydande del av företagsledarna rekryteras från arbetarklassen.⁴³ Genom sin privilegierade ställning materiellt och med den stränga arbetsdelningen är dessa specialister minst lika borgerliga som sina företrädare på 20-talet.

Sammanfattning och slutsatser

Det torde vara uppenbart att bolsjevikpartiet aldrig tillägnade sig en riktig förståelse för arbetsdelningens centrala roll under hela övergången till kommunismen. Inte ens hos Lenin, där problemet med upphävandet av arbetsdelningen mellan stat och samhälle står i centrum för dennes politiska tänkande, formuleras problemet med arbetsdelningen annat än på ett allmänt sett utan att beröra problemet med upphävandet av dominansförhållanden på andra områden än staten. Vilka var då betingelserna för en socialistisk utveckling i Ryssland efter revolutionen och därmed även för utvecklandet av en förståelse för arbetsdelningens betydelse?

Den ryska revolutionen ställdes redan från början inför en rad problem som var framsprungna ur den högst säregna situationen. En isolerad revolution i ett fattigt agrarland där arbetarklassen utgjorde en liten och kulturellt outvecklad minoritet med ytterst begränsade erfarenheter av politisk och facklig organisering. Bourgeoisins svaghet och den tsaristiska armens demoralisering möjliggjorde för det industriellt och geografiskt koncentrerade proletariatet att under bolsjevikpartiets ledning störta Kerenskijregimen och upprätta en proletär stat byggd på arbetarråd. Ganska snart framträdde emellertid revolutionens givna begränsningar. De

³⁹ Carr: a.a. sid. 193-194

⁴⁰ Bienstock, Schwarz, Yugov: *Management in Russian Industry and Agriculture*, Oxford University Press, 1944

⁴¹ D. Granick: a.a., *Industrial Work USSR* (ed. R. Conquest), London, 1967 T. Lowit: *Le syndicalisme de type Sovietique*, Paris, 1971

⁴² Se Bienstock m. fl.,: a.a.

⁴³ Se O. I. Skhrathan: ”The social structure of the Soviet working class” i *American and Soviet Society* (ed. P. Hollander), Englewood

småborgerliga strömningarna visade sig ha en avsevärd tyngd och kom att tränga igenom på alla nivåer av samhället: ekonomi, politik och ideologi. I detta hav av splittrade och isolerade producenter och med en av inbördeskriget decimerad och desorganiserad arbetarklass var bolsjevikpartiet den enda organiserade kraft som kunde trygga revolutionens fortsatta bestånd. För att bemästra situationen tvingades man göra avsevärda kompromisser både med rent borgerliga skikt (tsaristiska officerare och byråkrater, borgerliga specialister) och med småbourgeoisin (bönder, handelsmän etc.). Det småborgerliga inflytandet visade sig emellertid också i låg arbetsdisciplin, hög frånvaro etc på fabrikena. Det var naturligt att man mot den bakgrunden kom att lägga tonvikten på de senare typerna av problem och att kompromisserna med de borgerliga skikten och ”enmansledning” framstod som nödvändiga i detta läge.

Frågan om kampen mot arbetsdelningen och privilegierna kom därmed med nödvändighet att skjutas på framtiden. Man kan tala om en slags tvåstegsteori som utformades under 20-talet.⁴⁴ Först skulle man bygga upp de materiella förutsättningarna för kommunismen för att sedan i ett andra steg ta itu med de subjektiva. När de förrevolutionära borgerliga skikten i slutet av 20-talet och under 30-talet i massomfattning ersattes av arbetarklassens män och kvinnor var denna inställning så fastslagen, arbetsdelningen så djuptgrundad och privilegiesystemet så fast förankrat att en brytning med dessa tendenser hade fordrat en omfattande massresning i stil med en kulturrevolution. Förutsättningar för att något sådant skulle komma till stånd var dock ganska små. Ingen av de oppositionella strömningarna under 20-talet kan sägas ha haft förmågan vare sig att se något klart alternativ och än mindre att genomdriva detta och efter utrensningarna och fångslandet av all vänsteropposition under 30-talet var möjligheterna närmast obefintliga.

När man i dagens Sovjetunionen talar om ”övergången till kommunismen” och fostrandet av den ”nya människan” är det delvis samma problem som alltid bekymrat de ryska parti-byråkraterna: Den höga omsättningen och frånvaron, ”superiet”, den låga arbetsmoralen och dåliga arbetsdisciplinen, den låga arbetstakten. Idag mer än någonsin tidigare är dessa tendenser också en passiv protest mot den underordnade ställning den ryska arbetarklassen blivit tilldelad i produktionen och samhället. I många östeuropeiska länder, såsom Öst-tyskland, Polen, Ungern och Tjeckoslovakien där arbetarklassen vid krigsslutet var mer utvecklad och hade en lång tradition av organisationserfarenhet var det inte fabrikkssystemet som sådant utan den sovjetiska modellen för arbetsdelning och privilegiesystem samt delvis också den av krigsförödelsen och den amerikanska och västeuropeiska upprustningen framtvungade kraftiga prioriteringen av den tunga industrin som stod i motsättning till arbetarklassens spontana medvetande. I samtliga de resningar som ägt rum i Östeuropa har, oavsett deras sammansatta klassmässiga karaktär (tydligast exemplifierat i Ungern 1956), arbetarklassen visat sin förmåga till självständig organisering och tendensen att spontant låta denna få formen av arbetarråd. Även om den ryska arbetarklassen idag kämpar i betydligt blygsammare former har den åtminstone ett föredöme bland sina kamrater i Östeuropa.

⁴⁴ Se ex.vis P. M. Sweezy: ”Toward a program of studies of the transition to socialism”. *Monthly Review*, 1972, 9, sid. 1-13, R. Rossanda a.a. och C. Bettelheim: [Kina och Sovjet: två industrialiserings-”modeller”](#), *Zenit*, 1972, 1, sid. 27-39

Debatt

Ur *Zenit* nr 37 (2-1974)

Pierre Fröling: Reflexioner kring analysen av övergångssamhällena

Att läsa Feiwel Kupferbergs artikel ”Från Lenin till Brezjnev” i nr 36 av *Zenit* [se ovan] var väldigt stimulerande. FK gör många bra utredningar och påpekanden — som t ex om anledningen till ”vänsteroppositionens” svaghet i Sovjet — och vågar sig också på den tydliga nödvändiga uppgiften att kritisera bolsjevikernas och Lenins strategi (eller brist på strategi?) för övergångssamhället. Samtidigt ger dock artikeln upphov till en hel del problem, problem som vad jag förstår i hög grad beror på *definitionsproblem*. Jag menar, att vad som framförallt saknas så är det *ordentliga, precisa definitioner* som kan tjäna som verkliga analysinstrument. Antingen saknas definitionerna helt eller är väldigt implicita, eller så är de, tycker jag, slarviga och så vida och allmänna att de inte bara blir meningslösa utan tyvärr också direkt felaktiga och vilseledande. Iögonfallande är — paradoxalt nog — hur dåligt och felaktigt de tre oerhört centrala begreppen 'övergångssamhälle', 'kapital' och 'klass' är definierade. Min avsikt här är att i första hand utifrån dessa definitioner göra en ”petig” och 'pedantisk' granskning av FK:s text, samt i anslutning därtill ta upp försök till egna formuleringar och/eller svar på en del andra viktiga problem i analysen av övergångssamhällena.

Jag ber läsaren på förhand ha överseende med om jag uttrycker mig onödigt svårförståeligt och abstrakt, det är alls inte meningen utan bara i så fall ett uttryck dels för min oförmåga att uttrycka mig, dels uttryck för att de här problemen långtifrån är 'lösta' eller speciellt invanda för mig själv.

1

1. De kanske grövsta felaktigheterna gör FK då han definierar 'övergångssamhälle' och 'kapital' på ett så slappt sätt att de inte bara blir oanvändbara för marxistisk analys utan också delvis blir rent borgerliga definitioner.

1.1. 'övergångssamhälle': 'Begreppet ”övergång” markerar då inte i första hand samhällets rörelseinriktning utan en sammanfogning av element från flera produktionssätt. Dessa element kan vi i sin tur kalla 'övergångsformer'. Till skillnad mot ett icke-övergångssamhälle finns det inget produktionssätt som kan reproducera sig självt. (I denna samhällsformation, menar antagligen FK, min anm. PF)' (*Zenit* nr 36, sid. 43 hsp) [sidhänvisningarna gäller *Zenit*-tidskriften – OBS att artikeln återges ovan].

1.1.1. Jag har verkligen svårt att se att denna definition skulle kunna ge något som helst av värde för fortsatt analys. Enligt denna definition skulle endast samhällen som rätt igenom var 'rena' produktionssätt, d v s, som bestod endast av *ett enda produktionssätt* inte vara övergångssamhällen, *d v s alla samhällen idag är övergångssamhällen!* Utmärkande för den historiska materialismen är ju bl a att den just gör en klar distinktion mellan produktionssätt, som är *ett slags fogning* av ett *specifikt slag* av produktivkrafter och produktionsförhållanden, och *samhällsformation* som består av flera produktionssätt där vanligen ett dominerar och ger samhället dess vetenskapliga namn (feodalt, kapitalistiskt osv). Samhällen som inte består av flera produktionssätt och/eller element från flera produktionssätt har helt enkelt inte funnits sedan det eventuella urkommunistiska stadiet passerades. Att förklara reproduktionen av produktionssätten blir följaktligen svårt, för att inte säga omöjligt, med FK:s definition.

Hur skall man då förslagsvis definiera 'övergång' och 'övergångssamhälle'? Personligen tror jag det kan vara givande att först och främst skilja på två olika innebörder av detta begrepp, nämligen dels *en ideologisk*, dels *en vetenskaplig*. Den ideologiska skulle då snarast ange *intention, avsikt och åsyftad riktning med vissa företagna åtgärder* (reformer av olika slag t ex); på det sättet användes begreppet tydligen ofta i den chilenska debatten under Allende-regeringen. Naturligtvis bestred man inte att samhället fortfarande var kapitalistiskt, men menade uppenbarligen att användandet av termen 'övergångssamhälle' ändå var riktigt eftersom den angav åsyftad rörelseriktning i transformeringen av ekonomin och samhället, d v s termen satte in de olika åtgärderna i *en övergripande strategi*. En annan variant av det ideologiska begreppet är naturligtvis de tillfällen då man bara ger uttryck för en spontan uppfattning av situationen utan noggrann vetenskaplig analys.

Den vetenskapliga definitionen av begreppet kräver mera precision och stringens för att kunna bli användbar som analysinstrument. Där tycker jag att Balibar och Bettelheim har kommit en bra bit på väg, och mitt försök till definition här har lånat det väsentligaste från dem:

Övergången utmärks framförallt av två saker, *icke-korrespondens* mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden, samt *samtidig existens av flera produktionssätt*.

a. icke-korrespondens: Innebär att de två relationerna arbetare/produktionsmedel (produktivkrafter (PK) och produktionsförhållanden (PF) *inte omedelbart av sig självt* reproducerar varandra. För reproduktionen krävs då *ett ingripande i och en dominans* av den ena relationen i förhållande till den andra. 'Konkret: Under manufakturen existerade kapitalistiska produktionsförhållanden (löneförhållandet, produktion av mervärde) samtidigt med icke-kapitalistiska produktivkrafter — eller mer exakt: produktivkrafter vars *karaktäristiska drag, totalkaraktär*, inte var kapitalistisk(a), (fortfarande organiserade på hantverkets grund, arbetarna behärskar fortfarande produktionsmedlen). Här reproduceras inte löneförhållandet (kapitalistiska produktionsförhållanden) omedelbart av det hantverksmässiga arbetet (icke-kapitalistiska produktivkrafter), och omvänt: det hantverksmässiga arbetet reproduceras inte omedelbart av löneförhållandet.

Korrespondens mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden råder under kapitalismen först när storindustrin etablerats; här är arbetaren också *direkt, omedelbart* avskild från produktionsmedlen, *behärskar* dem inte längre, *behärskas* tvärtom av dem. Arbetarnas avskiljande från produktionsmedlen reproducerar omedelbart löneförhållandena; d v s produktionsförhållandenas indelning i ägare/icke-ägare av produktionsmedlen. (Och omvänt, naturligtvis.)¹

När det råder icke-korrespondens och produktionssättet inte omedelbart reproducerar sig självt, existerar det en objektiv grund för *motsättningar dem emellan*, motsättningar som helt skulle lamslå och förvirra produktionsprocessen om inte den ena av relationerna kunde säkra dominans över den andra. 'Även om det är så, att produktivkrafterna *i sista hand* är bestämmande för vilka produktionsförhållanden som är möjliga, visar det sig att det är produktionsförhållandena som i övergångsperiodernas icke-korrespondens säkrar dominans över produktivkrafterna och strävar att förändra dessa mot korrespondens.'² Detta innebär helt enkelt att när nya produktionsförhållanden uppträder, så verkar de till en början på historiskt givna produktivkrafter. *Och det är just denna inverkan som förvandlar produktivkrafterna och*

¹ P. Fröling, S. Jungmar, S. Solding: *Revolution — och sedan?* Stencil ekonomisk-historiska inst. Lunds Universitet. 1972, sid. 5.

² A. a. sid. 6.

påtvingar dem en bestämd struktur. Så verkar t ex socialistiska produktionsförhållanden till en början på de historiskt givna PK som har allt annat än socialistisk karaktär, och det är genom en specifik omvandling/förändring av dessa krafter som det verkliga socialistiska produktions sättet (PS) konstituerar sig.³

b. Samtidig existens av flera PS: Övergångsperioderna är *aldrig PS i dess strikta betydelse, dvs en fogning av ett slags bestämda PK och PF.* Övergångsperioderna är snarare ett mycket specifikt slag av samhällsformation, nämligen *samhällsformationer som utmärks av flera produktions sätets samexistens och hierarki, där inget av produktions sätten ännu uppnått korrespondens mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden, och/eller spritt sig i dominant form till alla sektorer, således inte helt säkrat dominans över de andra*.⁴

Om den vetenskapliga definitionen av 'övergångssamhälle' skall kunna användas för att ange *den faktiska rörelseriktningen i samhällsformationen* måste — förutom ett studium av tendensen i ovan nämnda två faktorer — naturligtvis också en noggrann analys av klassförhållandena och klasskampen och dennas utveckling göras.

1.2. 'kapital': Enligt FK är kapital 'i vid mening' detsamma som 'anhopat arbete' (FK sid. 45 vsp.).

1.2.1. En sådan definition av begreppet kapital är ett bra typexempel på *ohistoriska* och/eller *ahistoriska* definitioner av det slag borgarna brukar använda sig av, och som alltid har bekämpats av marxister. Marx och marxisterna efter honom understryker just att *kapital inte får förväxlas med ting; kapital är ett samhälleligt förhållande* som uttrycks genom att det (kapitalet) är ett värde som genom utsugning av avlönad arbetskraft frambringar mervärde. Att säga att kapital är detsamma som anhopat arbete är utan tvivel att falla pladask för den borgerliga 'Robinson-Crusoe-definitionen': han anhopade ju också arbete i bl a sina redskap, alltså var han också kapitalist, alltså har kapitalismen funnits sedan människans allra första stadium, den är *ma o naturlig och evig*. (Nästa steg blir också helt logiskt att påpeka att alla människor äger anhopat arbete, både eget och andras, alltså är alla människor kapitalister i större eller mindre utsträckning. Vi skiljs åt som sociala varelser endast av storleken på vår 'rikedom', *inte av dess natur, dess ursprung*.)

Kanske har FK menat att antyda att den ekonomiska kategorin 'kapital' naturligtvis också undergår förändringar under övergångsperioden, detta är dock mest en välvillig gissning och hursomhelst kvarstår faktum att eftersom det inte finns någon explicit definition av det centrala begreppet 'kapitalism' i artikeln, så kommer den ovan kritiserade definitionen att tas för en definition av den för kapitalismen absolut bestämmande ekonomiska kategorin 'kapital'. (Att sedan skilja på levande och anhopat arbete, det är en annan sak, det hör till *en annan nivå* i analysen.)

1.3. Vad gäller FK:s definition av begreppet 'klass' har jag alls inte så mycket att anmärka på som på de andra. Dock är den alltför kryptisk och kort i vissa delar och alltför allmän i andra, samt också felaktig på åtminstone en avgörande punkt. Som jag skall försöka visa längre fram leder också den till viktiga felaktigheter och inkonsekvenser (eller inadekvat språkbruk). FK gör en definition (eller försök till definition?) på följande sätt: 'För att bedöma om arbetsdelningen i Sovjetunionen ligger till grund för uppkomsten av en ny klass måste vi skilja på följande två problemställningar: För det första frågan om under vilka betingelser ett

³ Ch. Bettelheim: *Socialism och ekonomisk planering*. Partisan, Halmstad 1971, sid. 79-80. Originallets kurs. borttagen, egen tillagd.

⁴ P. Fröling m. fl. sid. 6. Feltryck rättade.

dominansförhållande kan utvecklas. För det andra under vilka betingelser en dominerande kategori kan reproducera sig socialt. Det är först när båda dessa betingelser är förhållande som vi kan hävda att det existerar en härskande social klass.' (FK sid. 42 hsp.)

1.3.1. Själv skulle jag mångordigt och kanske omständligt och ofullständigt vilja försöka definiera 'klass' på följande sätt: Klassbegreppet måste härledas ur begrepp(en) för samhällets struktur, klasserna är effekter av bestämda samhällsliga strukturer.⁵ Eftersom samhällets struktur grovt kan indelas i tre nivåer: den ideologiska, den politisk-juridiska och den ekonomiska är *klasserna inte rent ekonomiska kategorier*, utan de innefattar också de övriga nivåernas effekter, och de olika *nivåerna har olika betydelse för klasserna i olika typer av samhällen*. Klassen är effekten av de sammantagna nivåernas inverkan.⁶ Den springande punkten i bestämningen av klasser är huruvida rollinnehavarna *direkt producerar* eller *direkt tillägnar* sig merarbete. 'En kategori av rollinnehavare som inte betecknar direkta producenter eller direkta tillägnare av merarbete i en bestämd typ av produktionsförhållanden-produktivkrafter är ingen klass.'⁷ Men eftersom ekonomin *inte alltid* är den *dominerande nivån*, utan *den i sista instans bestämmande nivån*, d v s att den bestämmer vilken av nivåerna som skall vara den dominerande nivån i ett bestämt PS⁸, är inte — som FK mycket riktigt anmärker — privat egendom den enda formen av bas för klassherravälde. Klassherraväldet under feodalismen baserades därför inte på privat egendom, där var istället den politiska nivån den dominerande. I stället för att direkt baseras på ekonomins nivå, förmedlades klassherraväldet via den politiska nivån, som möjliggjorde utsugning av merarbete av de (oftast) livegna bönderna. Klasståndpunkten, d v s den klassinställning som människorna själva medvetet eller omedvetet intar, är av omstridd betydelse vad gäller klassbestämningen. Här skall jag bara inskränka mig till att föreslå att dess betydelse för kategorier som egentligen inte tillhör någon klass är avgörande för deras klassbestämning. D v s, att mellan skiktens klasståndpunkt manifesterad i deras *politiska praktik* är den som ytterst avgör vilken klass de bör räknas som *allierade till*. (Politisk praktik är inte detsamma som den politiska nivån, vilken är en struktur.⁹

Den sociala rörligheten kan *inte tillmätas någon betydelse* för bestämning vare sig av klasser eller klassherravälde. Detta eftersom klasserna är effekter '... av samhällsstrukturens rollmönster på samhällsmedlemmarnas relationer. (...) Det är inte frågan om alla individer har samma chans att bli exploatörer utan förekomsten av rollen som exploatör som avgör om ett samhälle är ett klassamhälle eller inte.'¹⁰

De förhållanden som ger upphov till klasser är också grundvalen för staten och dess utseende. 'Den specifika ekonomiska form, i vilken obetalt merarbete pumpas ur de direkta producenterna, bestämmer det makt- och underordningsförhållande, som självt omedelbart växer fram ur produktionen och återverkar på denna. Härpå grundar sig hela gestaltandet av den ur produktionsförhållandena framvuxna ekonomiska helheten, och därmed samtidigt dess politiska gestalt ... (...) Det är alltid i det omedelbara förhållandet mellan ägarna av produktionsbetingelserna och de direkta producenterna ... som vi finner den innersta hemligheten till,

⁵ G. Therborn: *Klasser och ekonomiska system*, Zenitserien, Kristianstad 1971, sid. 299.

⁶ M. Fröling: *Statsmakt och sociala klasser*, Stencil sociologiska inst. Lunds Universitet 1974, sid. 4.

⁷ Therborn, a. a., sid. 304.

⁸ T. Gerholm, *Zenit* nr 18, sid. 44 ff.

⁹ M. Fröling, a. a., sid. 5.

¹⁰ Therborn, a. a., sid. 317.

den dolda grundvalen för hela samhällskonstruktionen, och därför också för suveränitets- och beroendeförhållandets politiska form, kort sagt de olika specifika statsformerna.¹¹

2

Efter denna kritik av FK:s definitioner och frånvaro av definitioner här bara några exempel och delvis annan kritik.

På sid. 43 vsp. skriver han: 'När det gäller partifunktionärerna är det fortfarande så att de till största delen rekryteras från andra klasser och skikt, särskilt arbetarklassen. Därmed förhindras partifunktionärerna att utvecklas från bärare av dominansförhållanden till en härskande social klass' Som om partifunktionärernas *sociala ursprung* skulle kunna ha en avgörande betydelse när dessa väl uppgått i härskarnas kategori'. (Gunnar Sträng: lantarbetare, Torsten Nilsson: murare o s v.) Självklart *upphör* t ex arbetarna då att tillhöra arbetarklassen. 'Ju större den sociala rörligheten är, desto fastare tenderar den härskande klassens makt att bli.', skriver Therborn (a. a., sid. 318), och fortsätter med att citera Marx: '... Ju mer en härskande klass är kapabel att i sig uppta de mest betydande männen i den behärskande klassen, desto solidare och farligare är detta herravälde.'¹² P g a partifunktionärernas sociala rekrytering anser FK att dessa inte kan sägas vara en härskande social klass. (FK sid. 43 hsp.) Dock har han i citatet ovan talat om rekrytering ur andra klasser och därmed medgett förekomsten av klasser i Sovjetunionen, och i ett klassamhälle måste det råda ett klassherravälde baserat på en klass eller allianser av flera klasser (där en klass naturligtvis i sin tur är den dominerande). Längre ner på sid. 43 hsp. säger han också att det växt fram 'nya former av klassdominans' Men *vilken* är då den härskande klassen i Sovjet och vad är dess huvudsakliga bas? Detta ger FK inget egentligt svar på utan kringgår genom en rad inkonsekvenser hela frågan, utan att direkt erkänna ens att det måste vara ett verkligt problem med hans analys.' (Med min definition av klass ovan applicerad på FK:s artikel skulle han säga att Sovjet är kapitalistiskt, eftersom han säger att byråkratin är 'bärare av borgerliga dominansförhållanden, d v s bärare av kapitalackumulationen'.) Vad jag förstår är den huvudsakliga orsaken till FK:s 'dåliga' resultat hans bristfälliga genomgång just av formen/formerna för tillägnelse av merarbetet (FK sid. 41). Där försöker han skilja på formen för tillägnelse inom jordbruket från den inom industrin på ett sätt jag inte förstår. Vad är det *egentligen* för skillnad mellan dem som de beskrivs av FK? Är inte tillägelsen inom industrin också en form av statlig prispolitik som FK beskriver det? Om tillägelsen sker genom statlig prispolitik innebär det då att den politiska nivån dominerar i Sovjet och är grundvalen för klassherraväldet? Samtidigt talar han också om 'utvidgad kapitalackumulation' som skett i Sovjet med det från jordbruket tillägnade merarbetet som bas. Förutom att jag inte vet vad han menar med *utvidgad* kapitalackumulation (menar han *utvidgad reproduktion*, d v s ackumulation i någon sorts utvidgad skala? Begreppet 'finns' mig veterligt inte.), så undrar jag hur det kan förekomma en sådan i ett samhälle som inte är på väg mot socialismen under proletariats diktatur och *samtidigt* inte heller kan kallas kapitalistisk enligt FK?

¹¹ K. Marx: *Das Kapital, Dritter Band*, Hamburg 1921, sid. 324. Översättning delvis efter Therborn, a. a., sid. 305.

¹² Marx, a. a., sid. 140, efter Therborn, a. a., sid. 318.

3

Så till litet andra problem inom samma område. Ett problem som ofta dyker upp då man diskuterar övergångssamhället är vad man egentligen menar med detta, *var någonstans* det är beläget i förhållande till kapitalismen och socialismen.

(FK antyder sin uppfattning på sid. 38 vsp. som jag i stort sett delar.)

Är övergångssamhället en period *mellan* försocialistiska stadier och socialismen eller *ingår den* i socialismen? På den här punkten ger oss tyvärr inte 'klassikerna' något entydigt svar utan lämnar tvärtom vägen åtminstone delvis öppen för bägge tolkningarna. Personligen menar jag, att även om det naturligtvis inte finns någon direkt vägg mellan övergångssamhället och socialismen, utan det förra *växer in i* det senare om vissa förhållanden är uppfyllda, så är det viktigt att inte förväxla dessa två *distinkta* historiska stadier. Att samhället under övergångsperioden ännu inte är socialistiskt betonades av Lenin, som menade att denna etapp ovillkorligen i sig måste förena egenskaperna hos olika samhälleliga hushållningsformer, och att det var en etapp av *kamp* mellan den bortdöende kapitalismen och den uppkommande, gryende kommunismen. Ett ganska representativt citat får illustrera:

'Socialismen innebär klassernas avskaffande. Proletariatets diktatur — som är den politiska formen för övergångssamhället (min anm. PF) — har gjort allt vad den kunnat för att avskaffa klasserna. Men klasserna kan inte avskaffas med en gång. Och klasserna *är kvar* och kommer att *förbli kvar* under den proletära diktaturens epok. Diktaturen blir onödig när klasserna försvinner. Utan proletariatets diktatur kommer de inte att försvinna.'¹³ Lenin följer här klart Marx vilket framgår (återigen bara av vissa passager) i *Kritiken av Gothaprogrammet*, där Marx säger att det mellan det kapitalistiska samhället och det kommunistiska finns *en period av revolutionär transformering* av det ena in i det andra. I förbindelse med denna period finns också en politisk transformationsperiod i vilken staten inte kan vara något annat än *proletariatets revolutionära diktatur*.¹⁴ Marx talar dock där inte explicit om socialism, kanske är det därför som Lenin betecknar socialismen som *kommunismens första lägre fas*, som det omedelbara resultatet av proletariatets diktatur under övergången.¹⁵

Jag har ofullständigt försökt illustrera min uppfattning i figuren på nästa sida.

Denna uppfattning om övergångssamhället som distinkt skild från kommunismens första fas, socialismen, är dock absolut inte oomstridd och allmän, och de olika uppfattningarna förvirrar i hög grad debatten om problemen vid uppbyggnaden av socialismen. Charles Bettelheim t ex — som tidigare gjort mycket för att (låt vara på sitt speciella, snåriga sätt) klargöra dessa problem, — har i sin senaste bok på svenska (*Kulturrevolution & industriell organisation i Kina*, Partisan 1973) vad jag förstår tydligen givit uttryck för en uppfattning som inte överensstämmer med min ovan beskrivna, en uppfattning som också strider mot den han uttryckt tidigare (se fr. a. *Socialism och ekonomisk planering*, Partisan 1971). Han menar i denna senaste bok att socialismen *inte* är ett stabiliserat PS, d v s ett PS som inte omedelbart reproducerar sig självt, utan att det istället är en övergång där klasser fortfarande är inbegripna i klasskamp. Vidare identifierar han socialismen med övergångssamhället och förlägger det mellan kapitalism och kommunism.¹⁶ Under socialismen skulle då också proletariatets diktatur

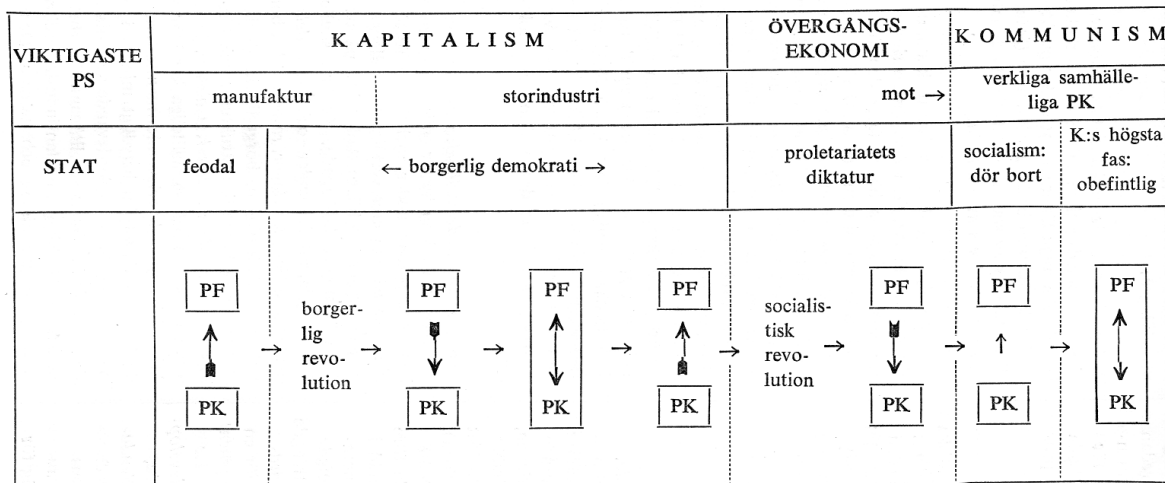
¹³ V. I. Lenin: "Ekonomi och politik under den proletära diktaturens epok", *Valda Verk i två band*, Moskva 1956, Band II andra delen, sid. 293.

¹⁴ K. Marx: *Critique of the Gotha Programme*, Moscow 1971, sid. 26.

¹⁵ V. I. Lenin: *Staten och revolutionen*, VV, Band II första delen, sid. 286 ff.

¹⁶ Ch. Bettelheim: *Kulturrevolution & industriell organisation i Kina*, Partisan, Kristianstad 1973, sid. 91.

fortfarande råda. Personligen tycker jag att detta bara skapar mer oklarhet, fler problem och förvirring i debatten. Jag har också svårt att förstå hur man plötsligt skall kunna 'hoppa' från denna slags socialism direkt till kommunismen utan egentlig statsapparat om inte genom att först passera det jag i figuren kallar socialism och som är en övergång till det högre stadiet av kommunismen, och som fr. a. kännetecknas av att statsapparaten fortfarande finns kvar men är stadd i bortdöende, i förvittring. Att förväxla de två olika historiska stadierna övergångssamhället med socialismen innebär också en risk antingen till '... förringande av övergångsperiodens speciella uppgift som är att skapa ... basen för 'kommunismens första fas' genom att eliminera de kapitalistiska elementen och stärka de socialistiska, eller till det farliga antagandet att samhället redan är socialistiskt, att de kapitalistiska elementen har eliminerats och att någon fara för historisk återförening inte föreligger. I båda fallen blir resultatet ett förnekande av proletariats diktators betydelse ...'¹⁷

Teckenförklaringar:

PS = produktionssätt PK = produktivkrafter PF = produktionsförhållanden

↑ = antagonistisk icke-korrespondens där PK spränger PF och skapar nya.
 ↑ = icke-antagonistisk icke-korr. där PK kräver modifiering av PF.
 ↑ = icke-korr. där PF dominerar över och omstöper PK till korr. (OBS. att PK naturligtvis ändå i sista hand bestämmer PF:s karaktär. Se vidare under punkt IV.)
Övergång möjlig.

↑↓ = korrespondens och ömsesidig reproduktion av PF och PK, stabiliserat, enhetligt PS. Gradvis urholkas och undermineras dock PF av PK:s objektiva utveckling och en antagonistisk motsättning ger en objektiv grund för en sprängning av PF.

Kommentarer till figuren

1. Observera att den borgerligt demokratiska revolutionen ligger *inom* ett redan etablerat PS, bygger på ett redan etablerat PS, medan den socialistiska revolutionen avslutar ett PS och inleder *övergången* till ett nytt, alltså ligger *mellan* två olika PS. Detta därför att proletariatet inte kan stödja sig på under kapitalismen framvuxen ekonomisk makt, innehav av produktionsmedel, till skillnad från bourgeoisie som just var kapabel att göra sin *politiska revolution* och anpassa överbyggnaden eftersom man redan besatt viktiga delar av ekonomin. Den politiska revolutionen följer här *efter den sociala*, medan uppgifter för proletariatet är den omvända och därför också mångdubbelt svårare. Huruvida kapitalismen var det dominerande PS:et redan före den borgerliga revolutionen, som jag antyder ovan (även om jag försökt

¹⁷ Fröling m. fl., sid. 7.

'undgå' detta genom att använda termen 'det viktigaste', som nog annars inte är adekvat), är säkert diskutabelt. Vad jag hursomhelst menar är att den feodalism som rådde före den borgerliga revolutionen helt var stadd i sönderfall och var genomsyrad och genomborrad av kapitalism som inte bara trängde sig upp ur feodalismens sprickor, utan trängde *ut ur varje por* och också delvis underordnade de feodala elementen under sig. (För en jämförelse med Sovjet, se Lenin: *Development of Capitalism in Russia*. För Europa under den här tiden, se Dobb: *Studies in the development of Capitalism* och den anslutande, viktiga debatten *On the Transition of Feudalism to Capitalism*, särtryck ur *Science & Society*.) D v s, kort sagt, borgarklassens politiska revolution hade en solid bas av ekonomisk makt och banade i sin tur väg för en oerhörd accelerering av den kapitalistiska utvecklingen.

2. Uppgifterna för proletariats diktatur (främst inom den ekonomiska nivån) tänker jag försöka ange längre fram under punkt 4. Under övergången bestäms riktningen (framåt eller tillbaka) av staten, proletariats diktatur och partiet, d v s *av politiken*.

3. Hur skiljer sig då socialismen, kommunismens första fas, från övergångsperioden och kommunismens högre fas, "den fullständiga kommunismen" (Lenin)? Först måste här i ärlighetens namn återigen påpekas att klassikerna inte är så enkla att tolka på den här punkten. Lenins *Staten och revolutionen*, skriven på hösten 1917, omedelbart före Oktoberrevolutionen, lämnar stora möjligheter både att särskilja socialismen från övergången och att identifiera dem med varandra.¹⁸ Den två år senare skrivna 'Ekonomi och politik under den proletära diktaturens epok' skiljer dock bestämt mellan de två och förklarar dem utgöra skilda stadier.¹⁹ Självt är jag — som förhoppningsvis framgått av ovanstående — benägen att göra denna sistnämnda tolkning.

Den grundläggande skillnaden mellan kommunismens två faser består enligt min mening i att medan man under socialismen fortfarande är *på väg mot* verkligt samhällsliga PK, så bygger det högre stadiet just på att dessa är uppnådda/skapade. Konkret skulle detta betyda, att det under socialismen dels fortfarande finns kvarlevor, rester av den borgerliga arbetsdelningen, borgerlig ideologi, dels att dessa borgerliga strukturer och tänkesätt *fortfarande ständigt kan alstras*, just på grund av PK:s inte helt samhällsliga karaktär. Arbetsdelningens kvarlevande manifesterar sig i ett — visserligen betydligt mindre i intensitet men ändå — fortlevande av motsättningarna mellan intellektuellt/manuellt arbete, mellan stad/landsbygd, mellan industri/jordbruk samt mellan människan och naturen. Den ofullständigt samhällsliga karaktären hos samhällets PK uttrycks också i att staten som *repressiv apparat*, som tecken på åtskillnad styrande/styrda fortlever, dock ett fortlevande som är ett bortdöende, en förvittring. *Bortdöendet* av statsapparaten i denna mening är en viktig gränsdragning mot övergångsperioden, icke desto mindre är detta bortdöende fortfarande en 'existens', en 'närvaro' ända tills dess den är fullständigt förintad/död; detta är alltså samtidigt en viktig gränsdragning mot det statslösa stadiet av kommunismen som kan följa. Det som möjliggör bortdöendet av staten under socialismen är just de kvalitativt nya PK som är resultatet av övergångsperioden. De socialistiska PK som övergångsperioden frambragt 'urholkar' PF, 'urholkar' staten som därigenom har 'passerat' sig självt. Socialismen innebär därför en lång rad av 'justeringar' av relationen mellan PK och PF, först så att PF bättre överensstämmer med de nyskapade PK och sedan i en serie allt tätare processer så att PF och PK tillsammans smälter ihop och utgör ett verkligt kommunistiskt PS. Dessa ömsesidiga 'justeringar' kräver dock inga sociala revolutioner, och kan därför försiggå under tämligen 'lugna' former.

¹⁸ Lenin: *Staten och revolutionen*, sid. 286 ff.

¹⁹ Lenin: *Ekonomi och politik* . . ., sid. 293 ff.

Att socialismen måste präglas av den berömda fördelningsprincipen 'Av var och en efter förmåga, åt var och en efter prestation' (Marx i *Kritiken av Gotha-programmet*) menar jag — kanske 'kätterskt' — inte var helt klart, det beror framförallt på två faktorer: a) PK:s verkliga utveckling vad gäller förmåga att på kort tid och i överflöd producera allt väsentligt och b) på övergångsperiodens möjlighet att skapa det Che Guevara kallade *Den Nya Människan*. I *Staten och revolutionen* trycker Lenin just på det sistnämnda och menar att det innebär att '... människorna till den grad vant sig att iaktta de grundläggande reglerna för samlivet och när deras arbete blir så produktivt att de frivilligt kommer att arbeta *efter förmåga*.²⁰ Antagligen kommer denna fördelningsprincip (som naturligtvis är kompletterad med allmänna grundtryggheter såsom sociala försäkringar, katastroffonder o s v. Se Marx i *Gothaprogrammet*) som är ett arv från kapitalismen och ett kvarlevande fragment från den borgerliga rätten (Marx) att vara nödvändig, men helt säker är jag/kan jag inte vara. Klart är att vi här saknar en enhetlig, konsekvent terminologi. Marx' korta rader i *Kritiken av Gothaprogrammet* är inte utan svårigheter att tolka, och många av hans yttranden blir 'enklast' att använda om de hänförs till övergången mellan kapitalism och socialism. 'Enklast' men kanske inte riktigtast, det måste en vidareutveckling av hela 'övergångens terminologi' visa, en uppgift jag med mina bristfälliga resurser absolut inte har någon möjlighet att klara av. En enhetlig terminologi skulle — om den går att upprätta — i hög grad underlätta analysen och undanröja åtminstone de motsättningar som ofta bottnar 'enbart' i begreppsförbistring.

En annan oerhört väsentlig fråga är om klasserna fortlever under socialismen och i så fall på vilken bas? Personligen menar jag, att klassen som *ekonomisk-social kategori* inte kan fortleva under socialismen (definierad som ovan), men att det finns goda skäl att anta att en viss samhälllig uppdelning i kategorier av rollinnehavare baserad på kvarlevande arbetsdelning kan vara för handen. Dock tror jag inte att denna uppdelning längre kan vara så strikt och av sådan betydelse att den skall kunna sägas vara en grund för indelning i klasser i dess ovan definierade innebörd. Naturligtvis vill jag inte utesluta att man kan påvisa andra kriterier för klassindelning och skapa *ett annat klassbegrepp* som kan visa sig giltigt för socialismen. Helt visst är hursomhelst att om tendensen till ett slutligt upphävande och utplånande av arbetsdelningen avbryts och upphör och arbetsdelningen åter växer sig stark *så kommer detta att vara liktydigt med återupprättandet av klasserna som ekonomiskt-sociala kategorier och återupprättandet av kapitalismen. Bekämpandet* och förintandet av arbetsdelningen är nyckeln till socialismen och den fullständiga kommunismen.

4. Observera slutligen att schemat över relationerna PF/PK naturligtvis är just bara ett schema, *d v s överförenklat*. Självklart är det inte så, att PK *direkt* och *oförmedlat* automatiskt, av sig självt spränger PF. Dessa perioder kännetecknas tvärtom av *kriser*, kriser som är *totala*, dvs som omfattar *hela* samhället med alla dess nivåer, samhället som *totalitet*. Dessa kriser uttrycks framförallt i den intensifierade *klasskampen* och med denna förknippade *polariseringen* i kampen, två och endast två alternativ står då mot varandra, inget tredje alternativ är möjligt, inte ens under en kort period. Denna intensifierade klasskamp är således *både* ett *uttryck* för de antagonistiska motsättningarna mellan PK och PF *och* den kraft som verkar *pådrivande* för ett lösande av motsättningarna; den är den *praktik* som på alla nivåer *förmedlar* motsättningarna, samtidigt som den *utlöser* och *påskyndar* utvecklingen av *den revolutionära krisen* och driver den mot sin kulmen där alternativen endast kan vara revolution eller kontrarevolution. Min motivering för att inte föra in denna så oerhört centrala praktik i schemat har framförallt varit att jag betvivlar att man vinner något i klarhet med ett

²⁰ Lenin, a. a., sid. 301.

sådant förfarande, jag menar nog att klasskampen helt enkelt inte på ett rättvisande sätt kan schematiseras i en figur av ovanstående slag. Om detta uttrycker en brist hos figuren och dess form eller snarare är ett konkret uttryck för klasskampens komplexitet överlåter jag åt läsaren att avgöra.

4

1. Säkert är det nödvändigt att litet utförligare redogöra för min syn på förhållandet mellan PK och PF för att möjliggöra ett ställningstagande från läsarens sida till mina påståenden om de viktigaste uppgifterna under proletariats diktatur.

1.1. De viktigaste utgångspunkterna för Marx' och Engels' historiska materialism är *studiet av motsättningarna mellan PK och PF och den med denna motsättning förbundna klasskampen*. Generellt kan motsättningen mellan PK och PF uttryckas så, att i sin kamp för att allt bättre och fullständigare bemästra naturen och dess rikedomar utvecklar människorna PK till en allt högre nivå och kräver i enlighet olika PF som överensstämmer med dessa ständigt utvecklande PK. När PF inte längre tjänar utvecklingen av PK utan har 'passerats' av dem och utgör en hämsko för deras vidare utveckling, sprängs de gamla PF och nya tvingas fram. Den huvudsakliga drivkraften i förändringen av PF är alltså den ständiga utvecklingen av nya PK. Marx uttryckte den teoretiska ramen på följande sätt i sitt berömda 'Förord till kritiken av den politiska ekonomin': 'På ett visst stadium av sin utveckling råkar samhällets materiella produktivkrafter i motsättning till de rådande produktionsförhållandena, eller, vad som bara är ett juridiskt uttryck för detta, med de egendomsförhållanden inom vilka dessa produktivkrafter hittills rört sig. Från att ha varit utvecklingsformer för produktivkrafterna förvandlas dessa förhållanden till fjättrar till desamma. Då inträder en period av social revolution. Med förändrandet av den ekonomiska grundvalen genomgår hela den oerhörda överbyggnaden en mer eller mindre snabb omvälvning.²¹ Och hans vapenbroder Engels framställde saken så här vad gäller det kapitalistiska samhället: 'De under bourgeoisins ledning frambragta produktivkrafterna tillväxte, sedan ångan och verktygsmaskinen förvandlat den gamla manufakturen till storindustri med dittills oanad hastighet och i en dittills oanad omfattning. Men liksom på sin tid manufakturen och det under manufakturers inflytande utvecklade hantverket kom i konflikt med skrånas feodala skrankor, så kommer den fullt utvecklade storindustrin i konflikt med de skrankor som det kapitalistiska produktionssättet sätter för dem. De nya produktivkrafterna har redan växt den borgerliga formen för deras utnyttjande över huvudet, och denna konflikt mellan produktivkrafter och produktionssätt har inte uppstått i människornas hjärnor ... utan den bottnar i objektiva, utanför oss existerande fakta ...'.²² Denna uppfattning stöder jag givetvis.

1.2. De senaste årens (europeiska fr. a.) marxistiska debatt har gjort mycket för att särskilja den historiska materialismens begrepp — delvis genom en 'symptomal läsning' (Althusser) — och då naturligtvis också begreppen PK, PF och PS. (Namn som bör nämnas är Althusser, Balibar och Bettelheim, andra heller inte att förglömma). Detta har varit viktigt för att klargöra den ofta begrepps-förvirrade debatten och delvis vidareutveckla den historiska materialismen. Dock har denna insats också — främst kanske på vårt inlärd, borgerligt-mekaniska sätt att tänka — också lett till att man ofta inte förstått dessa 'särskiljanden', denna 'differentiering' på ett dialektiskt sätt, d v s som delar av en struktur där delarna *i verkligheten* är oskiljbara från strukturen, inte kan ses lösryckta och opåverkade vare sig av varandra eller

²¹ K. Marx: *Till kritiken av den politiska ekonomin*, Arbetarkultur, Stockholm 1970, sid. 9.

²² F. Engels: *Anti-Dühring*, Arbetarkultur, Stockholm 1955, sid. 368-369.

av den strukturella helheten. Konkret menar jag här alltså att det 'egentligen' inte är möjligt att i ett bestämt PS klart skilja ut PK från PF och tro att *de då förblir desamma som i helheten med dess relationer*. Inte heller är det riktigt, menar jag, att *mekaniskt* förbinda produktivkrafternas utveckling med förvandlingen av PF ('vilket en ytlig tolkning av vissa polemiska formuleringar hos Marx kan förefalla att stödja.')²³ Vare sig begreppet 'produktivkrafter' eller begreppet 'utveckling' är heller klara till sin innebörd. 'Begreppet produktivkrafter har ofta, kanske speciellt i sammansättningen 'produktivkrafternas nivå', använts på ett mycket 'urholkat' sätt då de *de facto* kommit att innesluta endast ett av de element som ... konstituerar begreppet: nämligen uteslutande produktionsverktygens *rent tekniska utvecklingsgrad* och produktionsmaterialets anpassning till processen. Detta användningssätt har oftast sin grund i eller leder till ett slags 'teknisk determinism' där dialektiken endast finns kvar till namnet. (— —) Arbetarens entusiasm, hängivenhet och disciplin är därför en stor del av 'produktivkrafterna' (eftersom själva 'arbetet' emanerar från honom, min anm. PF), under *vissa förhållanden* kanske den största. Vidare är relationen arbetare/material/verktyg inte ensidigt bestämd av produktionsverktygens osv. tekniska utvecklingsgrad, utan speglar också produktionsförhållandena, vilka kan stå i motsättning till denna.²⁴ (Exempel på 'försyndelser' i dessa avseenden kan man även finna hos Lenin, se ex.vis *Om naturaskatten*, a.a., sid. 552 ff.)

1.2.1. Vad jag alltså menar är att PK:s utveckling *är allt annat än rätlinjig och till sin karaktär oberoende av PF*; kapitalistiska PF 'snedvrider', 'deformerar' PK till *kapitalistiska PK*, till kapitalismen 'anpassade' PK. Den grundläggande motsättningen i vårt högt utvecklade kapitalistiska PS här i Sverige går naturligtvis mellan den församhälleligade karaktären av PK, och PF som uttrycker den privata tilläggnelsen. Men denna motsättning skulle *omedelbart ersättas av en ny, omvänd motsättning* efter en socialistisk revolution i vårt land, *nämligen en motsättning mellan begynnande socialistiska PF och kapitalistiska deformation hos PK*. Att inte erkänna detta är att tilldela tekniken någon slags borgerlig 'objektivitet' och 'neutralitet' i samhället, den skulle gå helt opåverkad ur en hel epoks PF, ur en hel epoks PS. Om vi konkret granskar våra PK i vårt samhälle ser vi omedelbart att de i hög grad är anpassade till de kapitalistiska PF och till det kapitalistiska PS och tjänar dessa/detta. Befälsförhållandena i den moderna storindustrin t ex och den ofta nästintill absoluta åtskillnaden mellan intellektuellt och manuellt arbete, liksom arbetarens totala avskiljande från varje möjlighet till förståelse av den totala produktionsprocessen är självklart ingenting som är 'naturligt' för den tekniska utvecklingsnivån på våra PK, utan tvärtom en 'spegling' av PF:s deformation och anpassning av PK till vårt kapitalistiska PS; d v s våra PK har *en tydlig kapitalistisk karaktär och måste stöpas om*, de kapitalistiska PF:s ingripande i våra PK avlägsnas och utplånas, för att passa socialistiska PF och så småningom möjliggöra ett verkligt socialistiskt PS. Ett annat bra exempel på denna deformation, anpassning och ingripande är motsättningen stad/landsbygd.

1.2.1.1. För att förhoppningsvis klargöra: Även om PK *ytterst, i sista instans* naturligtvis bestämmer de möjliga formerna för PF så återverkar dessa sedan i sin tur på PK och tenderar att anpassa, underordna dessa under sig. (Vilket kanske kan ses som den idag viktigaste varianten av att hämma PK:s verkliga utveckling.) Samtidigt sker dock oundvikligen ändå ett slags 'objektiv' utveckling av PK som urholkar och underminerar PF och till sist gör andra PF inte bara möjliga utan också *nödvändiga, ofrånkomliga*. Efter denna förändring av PF (revolution) kan dock inte socialistiska PF (ex.vis) *omedelbart* upprättas, och detta inte enbart beroende på de besegrade klassernas desperata motstånd och sabotage, utan just för att de

²³ Ch. Bettelheim: *Socialism och ekonomisk planering*, sid. 79-80.

²⁴ Fröling, m. fl., sid. 4.

ärvda PK är kapitalistiska till sin karaktär och inte möjliggör ett verkligt socialistiskt PS. Uppgiften för proletarietets diktatur är därför framförallt att genom sina nyupprättade delvis socialistiska PF skapa verkliga socialistiska PK (vilket naturligtvis måste ske i ett dialektiskt växelspel) och på detta sätt bereda vägen för en slutlig anpassning av PF till de nya PK, d v s *först då kan ett verkligt socialistiskt PS upprättas!*

1.3. För länder som inte har vår 'höga' grad av kapitalistisk 'utveckling' och industrialisering betyder detta, om de vill bygga socialismen, att de inte kan industrialisera sina länder på vårt sätt, att de *inte kan kalkera det kapitalistiska industrialiseringsschemat* utan måste välja en radikalt annan väg. Och detta är, synes det mig, det som är den kinesiska revolutionens kanske största insats, att den förstått detta och också framgångsrikt försöker omsätta det i praktisk handling. Kineserna har klart förstått att den industriella utvecklingen i hög grad 'besudlats' av historien och att de måste använda en radikalt annorlunda modell för att bygga socialismen. Detta p g a '... vissheten om att denna modell medför en upprepning i det oändliga av den kapitalistiska arbetsindelnings, en fördjupad skillnad mellan stad och landsbygd, mellan avancerade och efterblivna sektorer och en privilegierad situation för tekniskt och intellektuellt arbete i förhållande till manuellt.'²⁵ Den kinesiska revolutionen har också, alltsedan 'Stora Språnget', varit en total praktisk kritik av de 'marxister' som uppfattat socialismen blott som en enkel anpassning till de ärvda PK, som 'det blotta införandet av en ny styrelseform för det gamla samhället.'²⁶ Revolutionen och socialismen är i praktiken *mot-satsen till ett enkelt anpassande*, de är *ett konstruktivt sönderbrytande*, konstruktivt därför att det — och *endast* det — möjliggör uppbyggandet av ett totalt nytt samhälle: kommunismen. Och detta sönderbrytande är övergångssamhällets, proletarietets diktaturs stora uppgift. Misslyckande för detta sönderbrytande är liktydigt med en återgång till kapitalismen, *eftersom kapitalismen överlever i övergångssamhället även efter det att det privata ägandet av produktionsmedlen undertryckts*. Överlever, därför att PK fortfarande har kapitalistisk karaktär. Det är detta som är den lika enkla som geniala innebörden i Maos paroll om 'Kampen mellan de två vägarna' och kampen mellan kapitalism och socialism under övergången; *dvs att så länge som PK har en kapitalistisk karaktär fortsätter de obevekligen att alstra kapitalism och/eller kapitalistiska tendenser; och en återgång, t o m en fredlig återgång är möjlig*.

1.3.1. Att detta också är en grundläggande kritik av hela den sovjetiska debatten under 20-talet står klart. Den debatten fördes ju i stort sett utefter två linjer: den ena (Bucharins fr. a.) gick ut på att man skulle avancera mot industrialisering med snigelfart, där ett blomstrande icke-kooperativt jordbruk skulle utgöra basen för industrialiseringen ('Bönder — berika er!'), medan den andra (Preobrazjenskij, Trotskij fr. a.) menade att industrialiseringen skulle förverkligas genom ett slags 'ursprunglig socialistisk ackumulation' (Preobrazjenskij), d v s genom en enkel utpressning och exploatering av bönderna. (För kritik av Preobrazjenskij och hans minst sagt underliga begrepp, se Herlitz' artikel i *Zenit* 4/67.) Båda dessa modeller '... grep tillbaka på två möjliga former för kapitalistisk utveckling. De tog inte hänsyn till de möjligheter som en artemogen socialistisk ackumulation erbjöd, en utveckling som vore djupt olika en kapitalistisk.'²⁷

1.4. Återigen: utvecklingen av nya PF under övergången och proletarietets diktatur nödvändiggör inte bara sönderbrytandet av de kapitalistiska PK utan också framväxten, skapandet

²⁵ R. Rossanda, *Zenit* nr 23, sid. 43. [artikeln ingår i samlingen [Om Maos marxism](#)]

²⁶ A. a., sid. 49.

²⁷ Ch. Bettelheim, *Zenit* nr 27, sid. 34.

av för socialismen specifika, säregna PK. En stor del av dessa säregna PK utgörs av möjligheten att utveckla dem på en radikalt annan bas än enbart på ackumulationen av tidigare arbete, nämligen att i full utsträckning tillvarata och stegra massornas initiativ, entusiasm, uppfinningsförmåga och hängivenhet inför arbetet (d v s verklig disciplin). Utvecklingen av dessa specifika PK förutsätter och inkluderar en kamp mot teknokratiskt och super-intellektuellt tänkesätt ... vilket inte är detsamma som att kämpa mot vetenskaplig utveckling. Tvärtom — vi måste kämpa mot den teknokratiska och super-intellektuella mentaliteten för att *utveckla* vetenskapen och teknologin, *till vilka de i själva verket står i motsättning.*' (Min kurs. PF) (Ur tal av CK-medlem i Kubas Kommunistiska Parti.)²⁸ Denna kamp syftar också till att åter integrera vetenskap och teknik med produktionens praktik, och på så sätt bryta den ärvda teknikens och vetenskapens konservatism och deformation, dess ofullständighet. (Som vetenskap, naturligtvis inte till innehållet som aldrig kan bli absolut.) Dvs kort och gott att föra ut masslinjen också inom teknik och vetenskap. Enligt Bettelheim (Bettelheim 1973) är det man nu kan bevittna i Kina just ett resultat av en framgångsrik sådan kamp:

'Vad som är mest slående i den utveckling av produktivkrafterna . . . i Kina är att den *upphört att vara strängt underordnad en föregående ackumulation* just därför att den vilar på en process av *innovationer och nydaningar genom massorna*. I det kapitalistiska produktions-sättet är de tekniska omvandlingarna strängt förbundna med och dominerade av en föregående kapitalackumulation. Det är verkan av det döda arbetets dominans över det levande arbetet, medan i den socialistiska utvecklingen av produktivkrafterna samma ackumulation, som alltjämt är nödvändig, alltmer spelar en sekundär roll jämfört med arbetarnas gemensamma handlande, vilket ständigt bearbetar produktionsmedlen.

I de fabriker man besöker i Kina kan man konstatera att produktionens tillväxt inte längre är beroende av investeringarnas storlek. Som Marx hade förutsett är *det levande arbetet den direkt och omedelbara avgörande och dominerande faktorn* i den socialistiska utvecklingen av produktivkrafterna, medan det döda arbetet endast är en underordnad och sekundär faktor.²⁹

5

Så till sist några korta rader om Sovjetunionens klasskaraktär idag. I den marxistiska debatten i Sverige idag kan man klart urskilja tre olika synsätt på Sovjetunionen:

- a) Det är socialistiskt. (VPK:s officiella linje.)
- b) Det är en degenererad arbetarstat där det behövs en *politisk revolution* för att vrida utvecklingen rätt igen (IV:e Internationals linje, här i Sverige företrädd av RMF).
- c) Det är kapitalistiskt (statskapitalistiskt ibland, ibland också monopolkapitalistiskt). (SKP:s och KFMLR:s ståndpunkt.)

I anslutning till dessa tre ståndpunkter skall jag här nedan helt fräckt göra en del påståenden:

1. Sovjetunionen är *inte* socialistiskt. Femtiosju år (57 år!) efter Oktoberrevolutionen är arbetarklassens direkta deltagande i beslutsprocesserna idag minimalt, motsättningarna mellan intellektuellt och manuellt arbete, mellan stad och landsbygd, mellan jordbruk och industri är inte väsentligt mindre än hos oss och motsättningarna mellan partibyråkratin och massorna är

²⁸ L. Levin, A. Lind, 7-I. Löfstedt, L. Torbjörnsson: *U-bildning*, TEMA/Rabén & Sjögren, Malmö 1974, sid. 124.

²⁹ Bettelheim: *Kulturevolution* . . . , sid. 80.

antagonistiska. Samtidigt är den intellektuella och fysiska repressionen fortfarande av stor omfattning.

2. Sovjetunionen är *inte* en degenererad arbetarstat där det bara behövs en *politisk* revolution för att vrida utvecklingen rätt igen. En sådan uppfattning grundar sig på den ovan kritiserade *mekaniska* åtskillnaden mellan PK/basen (som anses som socialistiska, kollektiva) och PF/överbyggnaden (som anses degenererade). I ett samhälle av Sovjets karaktär måste en *politisk revolution idag också oundvikligen samtidigt medföra/bli en social revolution*; d v s en revolutionering av PF måste också oundvikligen innebära också en revolutionering av de deformerade PK om någon verklig förändring skall kunna äga rum.

3. Inte heller tesen om att Sovjetunionen är kapitalistiskt är tillfredsställande i sin nuvarande utformning, eftersom den inte har förmått redogöra för *det i hög grad specifika*, det säregna i landets karaktär. Denna tes är m a o alltför *enkel och ofullständig*. Inte heller det material om Sovjetunionen som senast producerats av fr. a. SKP förbättrar på något sätt denna tes. (Till detta material hoppas jag kunna återkomma i nästa nummer av *Zenit*) *Sovjetunionen är ett deformerat övergångssamhälle där proletariats diktatur inte längre finns och inte längre undertrycker kapitalismen, inte sönderbryter den för att kunna bygga socialismen*. Sovjet skulle kanske mycket preliminärt enligt min mening kunna kallas: *ett deformerat övergångssamhälle en gång på väg mot socialismen där idag kapitalismen sedan länge är i full färd med att restaureras till en ny, högre nivå, till en mycket specifik form av monopolistisk kapitalism*. Tendensen mot utvecklingen av denna kapitalism är mycket stark och har redan hunnit så långt på väg att om utvecklingen fortgår måste den inom en inte alltför avlägsen tid till fullo bryta helt med sin 'överbyggnad' som är ett skal som hämmar kapitalismens utveckling. En sådan mycket preliminär definition, eller rättare försök till definition, måste naturligtvis vidareutvecklas ordentligt för att kunna prövas som förklaring till det sovjetiska samhällets delvis mycket motsägelsefyllda karaktär. (Jfr till exempel den tämligen progressiva företagshälsovården och arbetarskydd samt delar av utrikespolitiken.) En sådan analys måste vidare grunda sig på ingående, vetenskapligt studium av *formerna och metoderna* för utpumpning av merarbete ur de direkta producenterna, liksom på en historisk-materialistisk analys av landets historia för att möjliggöra en vetenskaplig beskrivning och förklaring av dagens sovjetiska samhälle med dess motsägelsefulla karaktär. Jag vill här betona att jag inte på något sätt anser att detta försök till definition skulle vara det enda rätta och slutliga, tvärtom är det en mycket preliminär och trevande definition. Och detta beror som jag ser det helt enkelt på att de konkreta studier av Sovjetunionen som jag känner till inte ger underlag för mer långtgående slutsatser än så länge om man skall behålla kravet på vetenskaplig ärlighet. Även om teorin för sådana studier är behäftad med brister och även det praktiska arbetet stöter på många problem är jag övertygad om att det finns stora möjligheter till att göra väsentligt bättre studier i denna fråga än vad som hittills gjorts. Sådana emotser jag med förväntan, förhoppningsvis kan de bli ett av resultaten av den senaste tidens Sovjetdebatt.

Om valet av terminologi

När jag nu i efterhand läser igenom artikeln förstår jag att den lätt kan uppfattas som så att jag tillmäter valet av terminologi vad gäller övergångsanalysen en oerhört stor, ja kanske avgörande betydelse. Så är emellertid *inte* fallet. För *det första* är jag långtifrån klar över de vetenskapliga och ideologisk! politiska implikationerna och följderna av olika val av terminologi för övergångsanalysen. Och *för det andra* kan jag naturligtvis inte blunda för att andra analyser använder och kommer fram till dels andra begrepp, dels till andra definitioner av 'samma' begrepp än de jag begagnat här ovan. Själv önskar jag därför en ordentlig, klar-

görande debatt om övergångens terminologi för att se om det är möjligt att nå det hägrande målet som en enhetlig terminologi utgör. För tillfället — än så länge — menar jag att den terminologi jag använt mig av ovan är att föredra för att den enligt min mening i högre grad bygger på vår vanligaste uppfattning av socialism och för att jag tror att den underlättar läsningen och tillämpningen av klassikerna. Slutligen menar jag att det idag är av stor betydelse för hela debatten om övergångsproblematiken och dess analys att man klart anger vilken terminologi och vilka definitioner man använder. Först då blir det möjligt att ta ställning till vad som *faktiskt står* hos de olika författarna, utan tolkningar med de egna begreppen i bakhuvudet. □

Pierre Fröling

Feiwei Kupferberg: Kommentar om övergångssamhället

Min artikel 'Från Lenin till Brezjnev' i *Zenit* nr 1 1974 kretsade främst kring problemet hur man skall förklara det uppenbara förhållande att arbetarklassen i Sovjetunionen är en politiskt underordnad klass. Utgångspunkten var motsägelsen mellan den leninistiska teorin om 'statens bortdöende' och den faktiska utvecklingen. Jag försökte visa att de förklaringar som framförts inom den stalinistiska såväl som den trotskistiska skolbildningen båda är otillfredsställande och att de i väsentliga avseenden avviker från en marxistisk och leninistisk statsteori. I stället skisserade jag ett alternativ som byggde på tre grundpelare: Den marxistiska teorin om förhållandet mellan explotering och politisk dominans, den leninistiska teorin om småproduktionen och byråkratin samt Bettelheims teori om arbetsdelning och klasser.

I artikeln försöker jag också ge preliminära svar på vissa begreppsliga problem som varje allvarligt syftande samhällsvetenskaplig undersökning av Sovjetunionen måste ställa sig: Vad slags samhälle är Sovjetunionen? Hur skall man karaktärisera klassförhållandena? etc. Fröling säger sig i sin kritik av min artikel främst vara missnöjd med det sätt på vilket jag behandlat den senare typen av problem. Det är främst tre begrepp som denne menar att jag definierat på ett slarvigt och felaktigt sätt, nämligen begreppen 'övergångssamhälle', 'kapital' och 'klass'. Jag kan hålla med om att vissa definitioner är förhållandevis kortfattade, vilket delvis är oundvikligt i en artikel av det här slaget. Om Fröling emellertid hade bemödat sig om att läsa vad som stod hade det problemet säkerligen varit överkomligt och inte behövt resultera i de mer eller mindre fantasifulla tolkningar av min text som nu blev resultatet. Efter att ha sett Frölings egna 'definitioner' är jag dessutom övertygad om att en definition inte behöver bli klarare för att man gör den längre.

Vad är ett övergångssamhälle?

I min artikel hävdar jag att Sovjetunionen är ett övergångssamhälle. 'Det är därför mest fruktbart att utgå från begreppet 'övergångssamhälle' för att förstå den sovjetiska samhällsformationens karaktär' står det på sidan 43. Enligt Fröling tillhör jag den kategori som hävdar att Sovjetunionen är statskapitalistiskt. Samtidigt hävdar jag, enligt samme Fröling, att alla samhällen idag är övergångssamhällen. Lite längre fram påstås jag hävda att alla samhällen är kapitalistiska.

Vad menar jag då med begreppet övergångssamhälle? I den marxistiska litteraturen efter Lenin har detta begrepp använts på två olika sätt: Trotskijs definition av 'övergångssamhället' som formulerades på 30-talet och den innebörd som Bettelheim kommit att ge begreppet

under 60-talet. Som jag visade i min artikel är Trotskijs 'övergångssamhälle' identiskt med marxismens 'socialism' med den enda skillnaden att det är en 'socialism' för fattiga länder. 'Övergångssamhället' i den trotskistiska terminologin definieras nämligen som ett samhälle med ett socialistiskt produktionssätt och ett borgerligt distributionssätt (vilket är den marxistiska definitionen av socialism) där existensen av ett sådant borgerligt produktionssätt sägs bero på ett lands ekonomiska efterblivenhet. Existensen av övergångssamhällen är därför historiska anakronismer, de är resultatet av att revolutionen inte började i de mest avancerade kapitalistiska länderna.

Hos Bettelheim är 'övergångssamhället' ett samhälle där övergången från ett kapitalistiskt produktionssätt till ett socialistiskt produktionssätt ännu inte är fullbordad. En sådan övergång kan inte ske i ett steg, d v s genom att staten exproprierar produktionsmedlen, utan den går över en djupgående omvandling och brytning med hela det kapitalistiska produktionssättet, d v s med det kapitalistiska systemet av produktivkrafter och produktionsförhållanden. Denna omvandlings- och bryningsperiod är just en 'övergångsperiod' mellan kapitalism och socialism. Problemet med distributionssättets omvandling spelar förvisso en viktig men i förhållande till produktionssättets omvandling underordnad roll i denna fas.

Det förhållande att ett samhälle objektivt befinner sig i en sådan 'övergångsperiod', d v s kan karaktäriseras som ett 'övergångssamhälle' måste emellertid kunna förklaras oberoende av om och i vilken utsträckning en sådan omvandling och brytning sker. Problemet är inte bara att man i så fall riskerar att göra definitionen av ett övergångssamhälle avhängigt av i sista hand subjektiva faktorer (jfr exempelvis den officiella kinesiska tolkningen av betydelsen av Stalins död för det sovjetiska samhällssystemet). Man måste också kunna skilja mellan den ekonomiska strukturen, som är relativt stabil ur historisk synvinkel och de aktuella styrkeförhållandena i klasskampen.

Begreppet 'övergångssamhälle' måste därför vara tillämpligt även på samhällen som inte kan sägas vara på väg mot socialismen, exempelvis det sovjetiska samhället, som ju befinner sig i en process som innebär ett stärkande av de kapitalistiska elementen. Det kan därför inte vara den aktuella rörelseinriktningen som är avgörande för om ett samhälle är att betrakta som ett övergångssamhälle eller inte. Det bästa exemplet på detta är det kinesiska övergångssamhället. Fram till 1957 följde man i stort sett den sovjetiska industrialiseringsmodellen med dess kopiering och import av kapitalistisk storindustri, maskinsystem, teknik och arbetsdelning. Denna utveckling reproducerade, i likhet med motsvarande industrialiseringsperiod i Sovjetunionen, kapitalistiska förhållanden i produktion och utbildning och stärkte de förborgerligade krafterna i landet. Med det 'Stora språnget' 1958 skedde emellertid en vändpunkt och man började gå sin egen väg, som innebar en verklig brytning med kapitalismen.³⁰

Vilka är då de objektiva förhållanden som karaktäriserar ett övergångssamhälle? I min artikel skrev jag så här: 'Begreppet "övergång" markerar då inte i första hand samhällets rörelseinriktning utan de sammanfogning av element från flera produktionssätt'. Jfr denna definition med Lenins: 'Vad betyder då ordet övergång? Betyder det inte, i tillämpning på näringslivet, att det nuvarande systemet innehåller element, delar, fragment, av både kapitalism och socialism? Var och en medger att så är fallet.'³¹ Fröling kallar detta för 'grov felaktigt' och hävdar att denna definition är tillämplig på alla samhällen. Menar Fröling att alla samhällen

³⁰ Se Börjesson/Svensson: [Kina – klasskampen går vidare](#), Revopress, Göteborg, 1974.

³¹ Lenin: *Valda Verk*, sid. 554.

idag innehåller fragment av både socialism och kapitalism (vilket socialdemokrater alltid hävdar)?

Bakom Frölings svårigheter att förstå vad ett övergångsställe är, finns en förväxling av begreppen 'produktionssätt' och 'element'. Ett övergångssamhälle skriver Lenin är en svag och outvecklad socialism som samexisterar med en kapitalism som lidit nederlag. Socialismen och kapitalismen existerar därför bara som 'element', 'fragment' etc. men de utgör inga produktionssätt. I normala fall finns det alltid ett produktionssätt som utövar en stabil dominans i samhällsformationen. Ett produktionssätt kan då definieras som ett system av produktivkrafter och produktionsförhållanden som ömsesidigt reproducerar betingelserna för sin existens och i vissa fall (ex.vis kapitalismen) även för sin utvidgning i större skala. I ett övergångssamhälle existerar endast element av produktionssätt eller 'övergångsformer' som Bettelheim kallar dem. Ett övergångssamhälle, definierat som en sammanfogning av 'övergångsformer' kommer därför också att kännetecknas av instabila dominansförhållanden.

Det förhållande att det finns en särskild form av motsättning, 'icke-korrespondens' mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden är ett karaktäristiskt drag för en sådan övergångsform. Däremot är detta inte särskilt utmärkande för ett övergångssamhälle. Vi kan med andra ord hitta övergångsformer också i samhällen med ett stabilt dominerande produktionssätt, exempelvis den kapitalistiska manufakturen i det feodala Italien på 1200-talet. Detta ställer i sin tur intressanta problem. Är förekomsten av övergångssamhällen en generell företeelse vid övergången mellan två produktionssätt eller är detta något som är förbehållet bara i vissa fall, exempelvis mellan kapitalism och socialism. Jag skall inte gå närmare in på denna fråga utan hänvisar till den pågående debatten i Frankrike om övergången mellan feodalism och kapitalism.

Kapital och kapitalism

Fröling gör ett om möjligt större nummer av min s k definition av kapital. Det stycke som avses är följande: 'I själva verket innebär socialismen utvecklingen av en helt ny typ av produktivkrafter som främst kännetecknas av en ny relation mellan levande och anhopat arbete (kapital i vid mening). Medan det levande arbetet under kapitalismen är underordnat kapitalet genom kravet på kapitalackumulation förmedlat av konkurrensen blir det levande arbetet under socialismen överordnat det anhopade arbetet vilket innebär att produktionens inriktning såväl som form och betingelser underordnas mänskliga behov.'

Jag kan inte se annat än att detta avsnitt syftar till att förklara skillnaden mellan produktivkrafternas karaktär under kapitalismen resp. socialismen. Rubriken för hela avsnittet är dessutom 'Produktivkrafter och produktionsförhållanden'. Men enligt Fröling är den innersta innebörden i detta stycke att kapitalismen är naturlig och evig. Om Fröling hade tänkt logiskt, skulle det bara ha funnits ett sätt på vilket han kunnat komma till denna slutsats, nämligen genom att anta att det anhopade arbetet alltid är överordnat det levande arbetet. På så sätt skulle socialismen bli en utopi och kapitalismen evig. Nu är denna förklaring alltför långsökt och dessutom föredrar Fröling den högre dialektiken framför enkel logik. Denna består i detta fall av följande operation. Fröling har lyckats hitta ordet kapital och därvid tagit för givet att stycket är en definition av kapital.

Det finns dock en liten hake i den här symptomala läsningen. Det står inte 'kapital' utan 'kapital i vid mening'. Men 'kapital i vid mening' är inte detsamma som 'kapital' i strikt mening. 'Kapital' i strikt mening är en social och historisk kategori. Den är som Marx visar ett produktionsförhållande. 'Kapital i vid mening' däremot innebär ju just en abstraktion från

denna sociala och historiska dimension, d v s den avser bara den materiella beståndsdelen, det anhopade arbetet. Kapitalbegreppet har sålunda en dubbel innebörd: 'Kapital är därför, inte bara en summa av materiella produkter; det är en summa varor, bytesvärden, sociala storheter.'³²

Klassförhållandena i ett övergångssamhälle

Det problem som verkar ha vållat Fröling mest huvudbry är min diskussion av begreppet 'härskande klass'. Enligt min definition kan man ställa upp tre kriterier på en härskande klass. För det första att den *exploaterar* de direkta producenterna, d v s att den på ekonomisk eller utomekonomisk väg tilltvingar sig deras merarbete. För det andra att den *dominerar* den undertryckta klassen politiskt. För det tredje att den kan... *reproducera* sig själv som social kategori. Nu menar jag att bara de två första kriterierna är uppfyllda i Sovjetunionens fall varför det inte är vetenskapligt korrekt att tala om en härskande klass. Även om en sådan konstituering av en härskande klass verkar vara på väg finns det, som jag försökte peka på i min artikel, starka inneboende tendenser i det sovjetiska systemet som fungerar som en spärr mot en sådan konstituering av en statsbourgeoisie. Det är därför riktigare att tala om förborgerligade härskande skikt (partibyråkrati, företagsledare, planeringsbyråkrater etc) snarare än om en borgerlig härskande klass.

Att påstå att begreppet 'social klass' för att vara meningsfullt förutsätter att den sociala kategorin i fråga kan reproducera sig själv är emellertid inte detsamma som att säga att den sociala rörligheten är bestämmande för klasssystemet. Det är en borgerlig uppfattning som jag står helt främmande inför. Begreppet 'social rörlighet' anger sannolikheten för individuella förflyttningar från en klass till en annan i ett socialt system med en viss grad av social stabilitet, d v s i ett system där det är meningsfullt att urskilja sådana sociala klasser.

När marxister och andra kritiserar föreställningen att det är graden av 'social rörlighet' som är bestämmande för om ett samhälle är ett klassamhälle eller inte är det just mot bakgrund av att själva begreppet 'social rörlighet' redan förutsätter ett klassamhälle.

Om förutsättningarna för en sådan social reproduktion emellertid inte är för handen faller saken i ett något annorlunda läge. Graden av social rörlighet kan i detta fall vara ett viktigt indicium på existensen av betingelser som förhindrar konstitueringen av en härskande klass, även om det i sig inte förklarar vari dessa betingelser består och hur de uppstått. När en fackföreningsledare i Göteborg härom året blev personaldirektör för Götaverken blev saken visserligen uppmärksammas av pressen men ingen ville väl därav dra slutsatsen att kapitalistklassen höll på att avskaffas. Om däremot hälften av alla företagsledare i Sverige ursprungligen varit arbetare eller kommit från arbetarhem skulle man naturligtvis inte kunna avfärda detta med att den 'sociala rörligheten' hade ökat. Det skulle vara ett betydelsefullt socialt faktum som indikerade djupgående *strukturella* förändringar i den svenska klasstrukturen.

Det är emellertid just den här typen av problem som man stöter på vid ett studium av klassförhållandena i Sovjetunionen. Trots att arbetarklassen i Sovjetunionen otvivelaktigt är både exploaterad och politiskt undertryckt är det ur dess led som huvudparten av de härskande skikten rekvireras. Detta gäller inte endast för tidigare perioder i Sovjetunionens historia, då de härskande klasserna fick lämna sina positioner till förmån för arbetarklassen. Enligt en relativ färsk undersökning utförd i Leningrad kom 54,2 procent av företagsledarna från

³² Marx/Engels: *Selected Works*, Moskva 1968, sid. 81.

arbetar- och bondehem. En undersökning av två fabriker i Ural ger siffrorna 76 resp. 54 procent. Det kännetecknande för många av dessa företagsledare, i vissa fall majoriteten, är att de börjat sin bana som arbetare och sedan avancerat till företagsledare. Jämförelsen med västeuropeiska bedömare som gjort egna studiebesök pekar på att dessa siffror avspeglar de verkliga förhållandena.

Även majoriteten av partimedlemmarna kommer från arbetar- och bondehem. 1968 kom exempelvis 38,8 procent från arbetarhem och 15,8 procent från bondehem. På högre nivå verkar denna tendens vara ännu starkare. Exempelvis kom alla tio ledande partisekreterare 1957 från arbetar- och bondehem. Bland de 148 av 175 medlemmar i centralkommittén 1961 om vilka det var möjligt att få information var knappt hälften av bondeursprung och en tredjedel av arbetarursprung. Av 25 politbyråmedlemmar 1957-1967 var bara tre av icke arbetar- eller bondeursprung. Man bör då ha i minnet att denna partiledning, liksom även partifunktionärer på lägre nivåer, exempelvis företag, spelar en mer eller mindre dominerande roll inte bara vad gäller politik utan också vad gäller ekonomi.³³

Hur skall man då förklara det förhållande att de härskande skikten rekryterar huvuddelen av sina medlemmar från de undertryckta klasserna? Enligt Trotskij kunde man förklara detta med att privategendomen var upphävd. 'Byråkratin' kom därigenom att rekryteras som en administrativ kategori. Jag tror att detta bara är en del av förklaringen och framför allt inte den viktigaste. I likhet med uppkomsten av de politiska dominans- och underordningsförhållandena i Sovjetunionen, bör klasstrukturen ses som effekt av de särskilda formerna för exploatering av de direkta producenterna. Svårigheten för de härskande skikten att konstituera sig som en härskande klass är en avspeglning av dess svårigheter att säkra stabila former för tilltvingande av merarbete.

Genom att ställa problemet på detta sätt undviker man två fallgropar. Den ena är att, med hänvisning till de förstatligade produktionsmedlen, hävda att det inte existerar exploatering i Sovjetunionen, än mindre klasskamp. Med en sådan uppfattning blir det omöjligt att förklara de politiska dominans- och underordningsförhållandena i Sovjetunionen på ett marxistiskt och leninistiskt sätt. Den andra är att enbart se till formen för exploatering och inte innehållet (de s k marknadsformerna innebär just att formen för exploatering av arbetarklassen förändrats). En sådan uppfattning omöjliggör inte bara en historisk förståelse av det sovjetiska samhället, den tilldelar Sovjetunionen en stabilitet och entydighet där verkligheten motsvaras av instabilitet och motsägelsefullhet. □

Feiwei Kupferberg

³³ Se D. Lane, *Politics and Society in the USSR*, London, 1970.